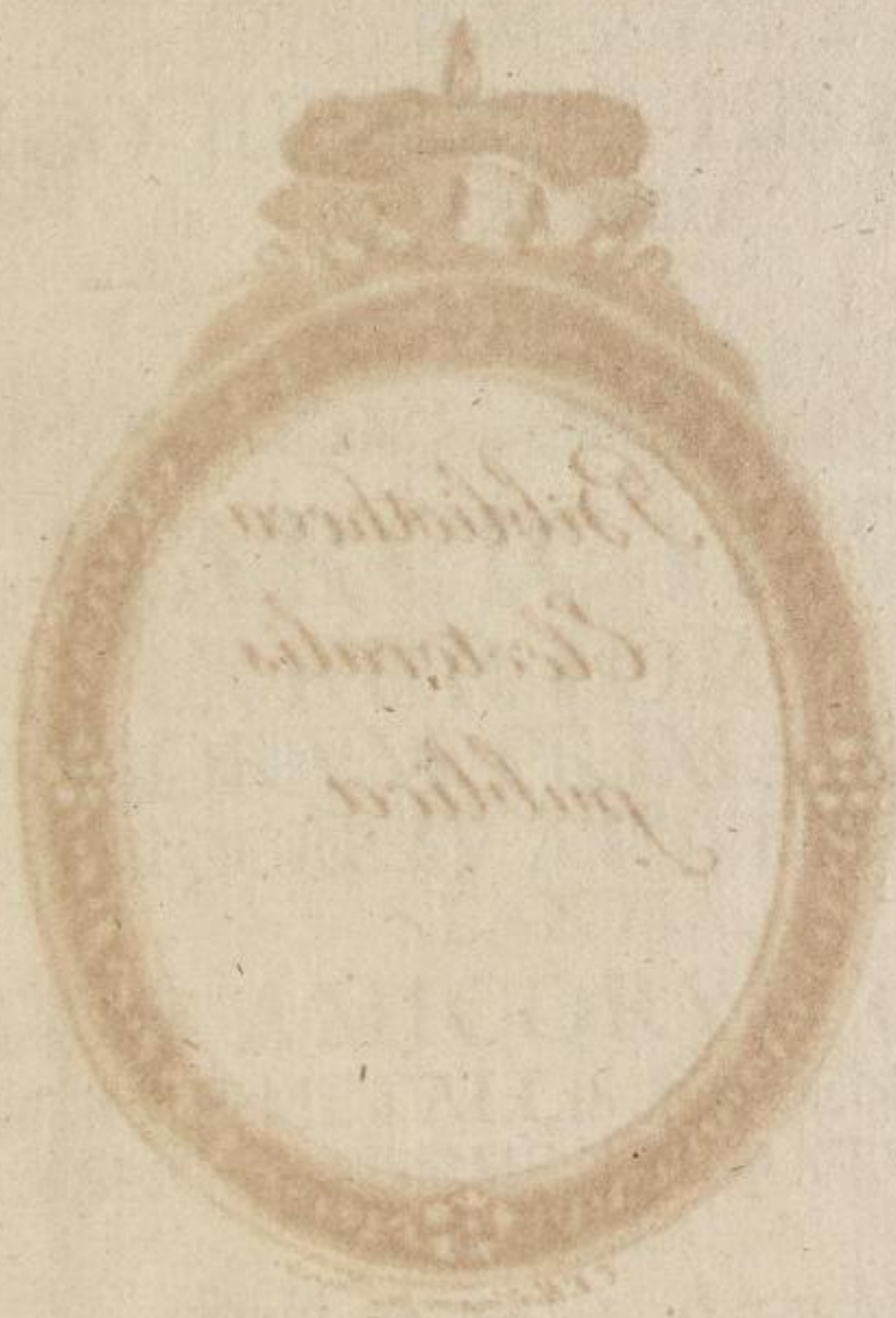

Metall.
110 m

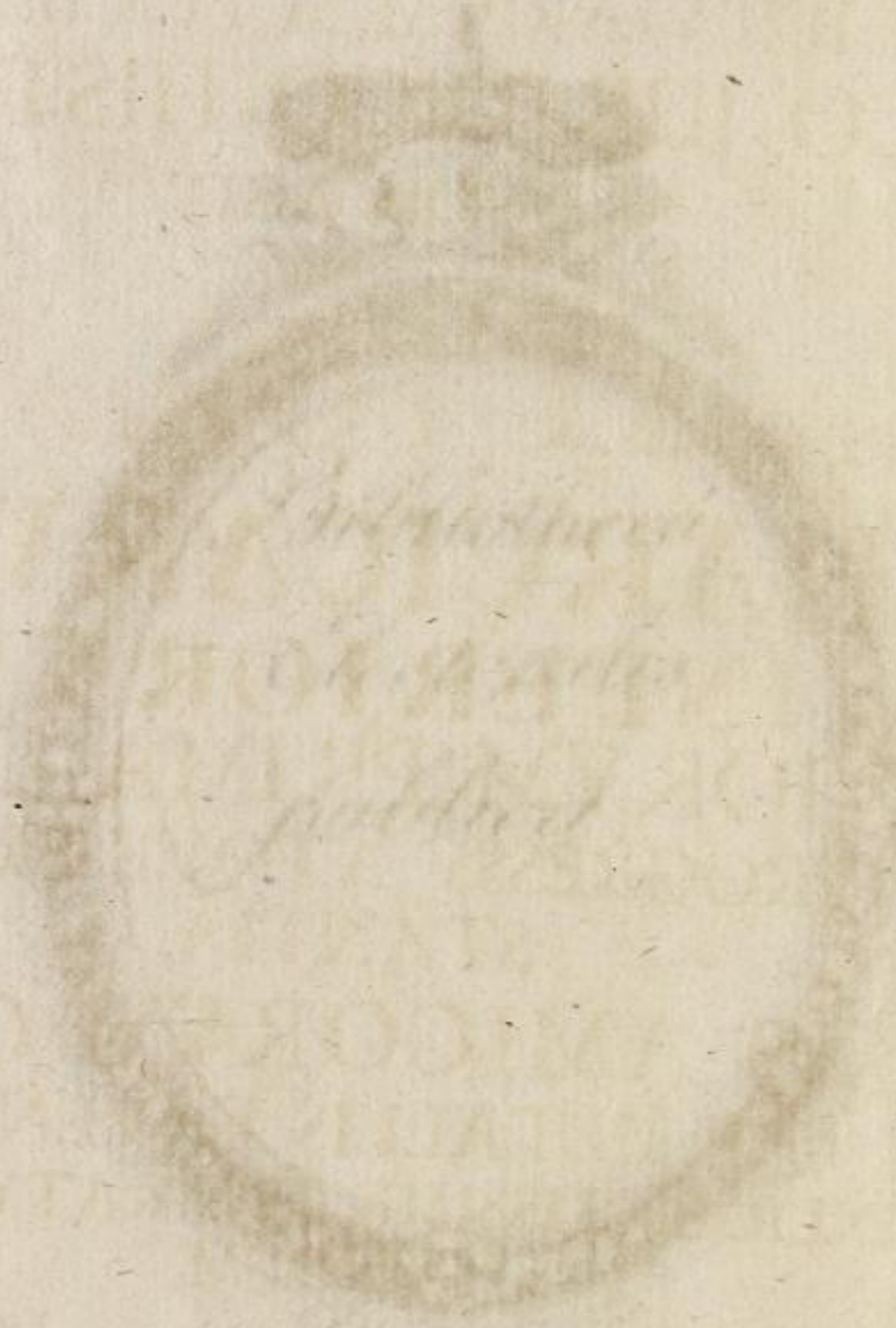

*Bibliotheca
Electoralis
publica.*

C. E. Hoffmann fecit Dresden.

H. Sax. 573.

JOHANNIS ERNESTI BRAUNS

Cher: Zellerf: J. V. P.

AMOENITATES
SUBTERRANEÆ

ID EST
BREVIARIUM SUFFICIENS
PHYSICO-JURIDICO-HISTORICUM,
QVOD AGIT

DE
METALLI-FODINARVM
HARCICARVM
CVM INFERIORVM TVM
SUPERIORVM PRIMA ORIGINE,
PROGRESSV ATQVE PRÆ-
STANTIA.

PETITIS AMICORVM QVORVN-
DAM, QVI METALLIS FAVENT, QVAM
DILIGENTISSIME EXARATVM ET
TANDEM

clō lo cc xxvi. d. xiii. Maj.
IN LVCEM EMISSVM.

SVMPTIBVS ATQVE IMPENSIS BIBLIOPOLÆ
GOSLARIENSIS
JOHANNIS CHRISTOPHORI König.

JOHANNES CHRISTOPHORUS ZÖNIG

1702

AMORUM

SUBTERRANEA

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

OPUS

METALLICARUM

HISTORIA

OPUS

SUPERIORVM PRIMARIVM

PROGRESSVS A TOVE PARS

SECUNDA

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

PHYSICO-MATHESIS

^A
LEVRS EXCELLENCES
MONSEIGNEVR
DE BVSCHE
CONSEILLER PRIVE,
DE SA MAJESTE LE ROI
DE LA GRANDE BRETAGNE,
DIRECTEUR GENERAL DES MINES
SVR LE HARTZ,
ET
SEIGNEVR de Wickride, d'Offelten &
d'Engerden.

ET
MONSEIGNEVR
DE MÜNCHAVSEN
CONSEILLER PRIVE,
ET
DIRECTEUR DE LA CHAMBRE
DE DOMAINE DE SON ALTESSE
SERENISSIME
MONSEIGNEVR LE DVC DE BRONSVICK
ET LVNEBOVRG WOLFFEN-
BUTTEL,
AVSSI BIEN
CAPITAINE DES MINES
SVR LE HARTZ,
ET
SEIGNEVR D'APLERN, NIENFELD ET
LINDEN &c. &c.

MESSEIGNEURS!

JE n'ai pas hésité un moment de présenter ce petit ouvrage à VOS EXCELLENCES ; comme c'est un abrégé de l'histoire des Mines de nôtre Pays, à qui autrement l'aurois je pû offrir sinon à ceux qui en sont les Directeurs, & pour ainsi dire, les genies tutélaires? je me flatte aussi que mon petit travail ne leur sera pas désagréable, & que VOS EXCELLENCES y verront avec satisfaction que depuis le temps que nos mines subsistent, elles n'ont jamais été plus riches ny plus florissantes que presentement, qu'elles sont confiées à vôtre soin, & à vôtre inspection. C'est

C'est effectivement à la sagesse de VOS Conseils, & à VÔTRE vigilance, après la benediction du ciel, & la protection de nos GRANDS PRINCES, que nous sommes redevables des thresors qu'elles dispensent avec tant d'abondance. Il est vray que ce n'est pas sans peine; mais on a lieu d'être content de son travail, lorsque l'on en est récompensé avec tant de largesse.

Parmi mes autres occupations Academiques, j'ai crû qu'il estoit de mon obligation de m'instruire à fond de cette belle production de la nature, d'autant plus que je suis né d'une famille qui fait consister son principal devoir à y rendre ses tres humbles services. Heureux s'ils ont le bonheur d'agrèer à VOS EXCELLENCES; & heureux moy même si je pouvois par mon petit travail meriter leur approbation, & leur protection. C'est la grace que je leur demande très-humblement. Je suis avec un profond respect

DES VOS EXCELLENCES

MESSEIGNEURS

*Le très humble, & le très Obeissant
Serviteur*

Zellerfeld
le XIII. May
MDCCXXVI.

Jean Ernest Brauns.

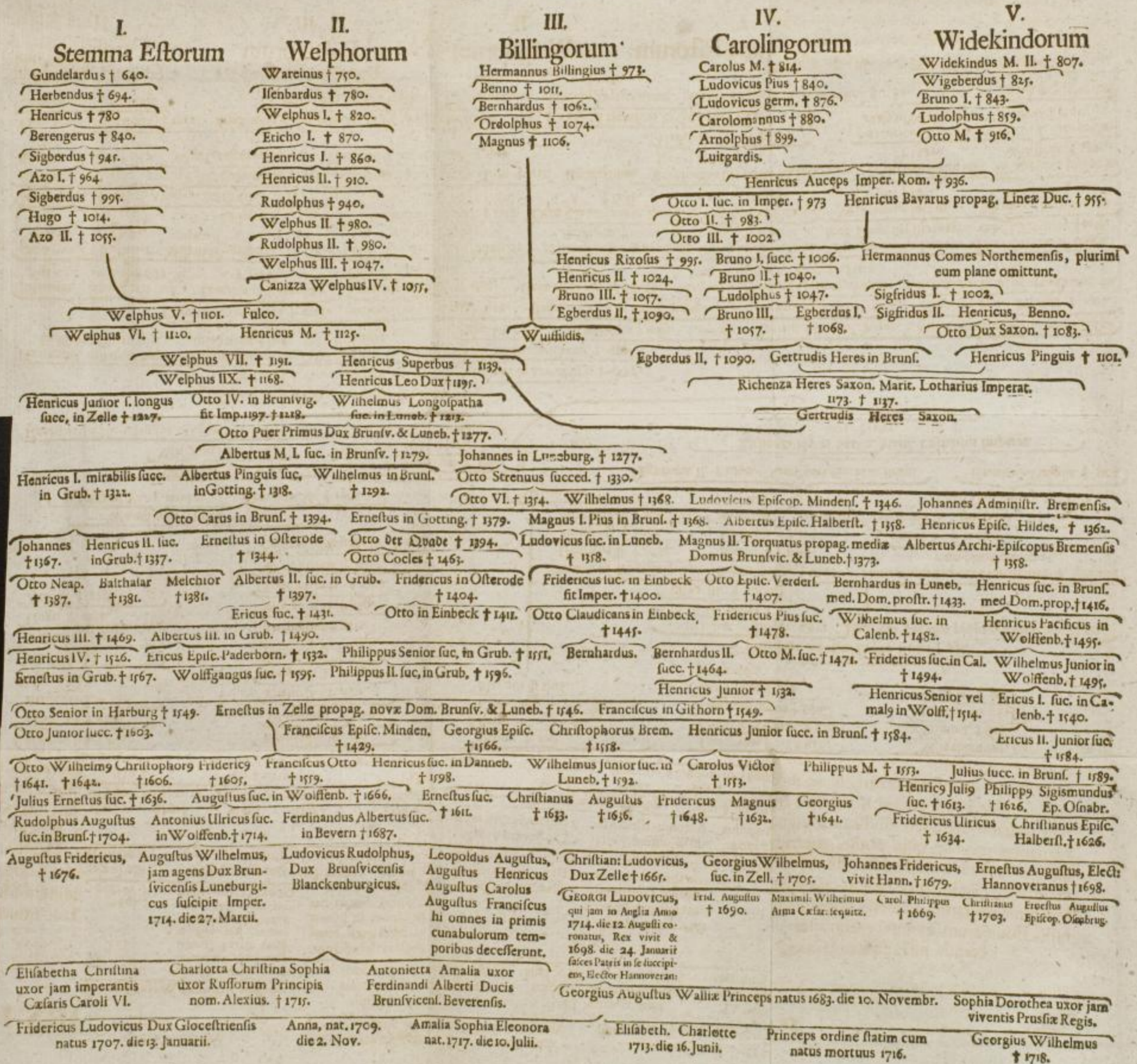
PRÆFATIO.

Magnificentius nullum jucundiusque spectaculum occurrere potest, quam summi Numinis Opera intueri, in illisque relucentem obsignatamque veluti ejusdem sapientiam admirari; ut enim de cœlis fileam, qui teste scriptura, DEI gloriam eloquuntur; terra ipsa licet in speciem vilior, quippe quam pedibus mortales viliores ipsi proterunt, terra inquam quantis abundat miraculis in triplici quo superbit regno? Plantas quam multas scilicet, animalia quam varia, quam in usus hominum fœcunda suppeditat, ex divite illius sinu, veluti penu inexhausto eruuntur. Mineralia nunc præsentissima Medica-

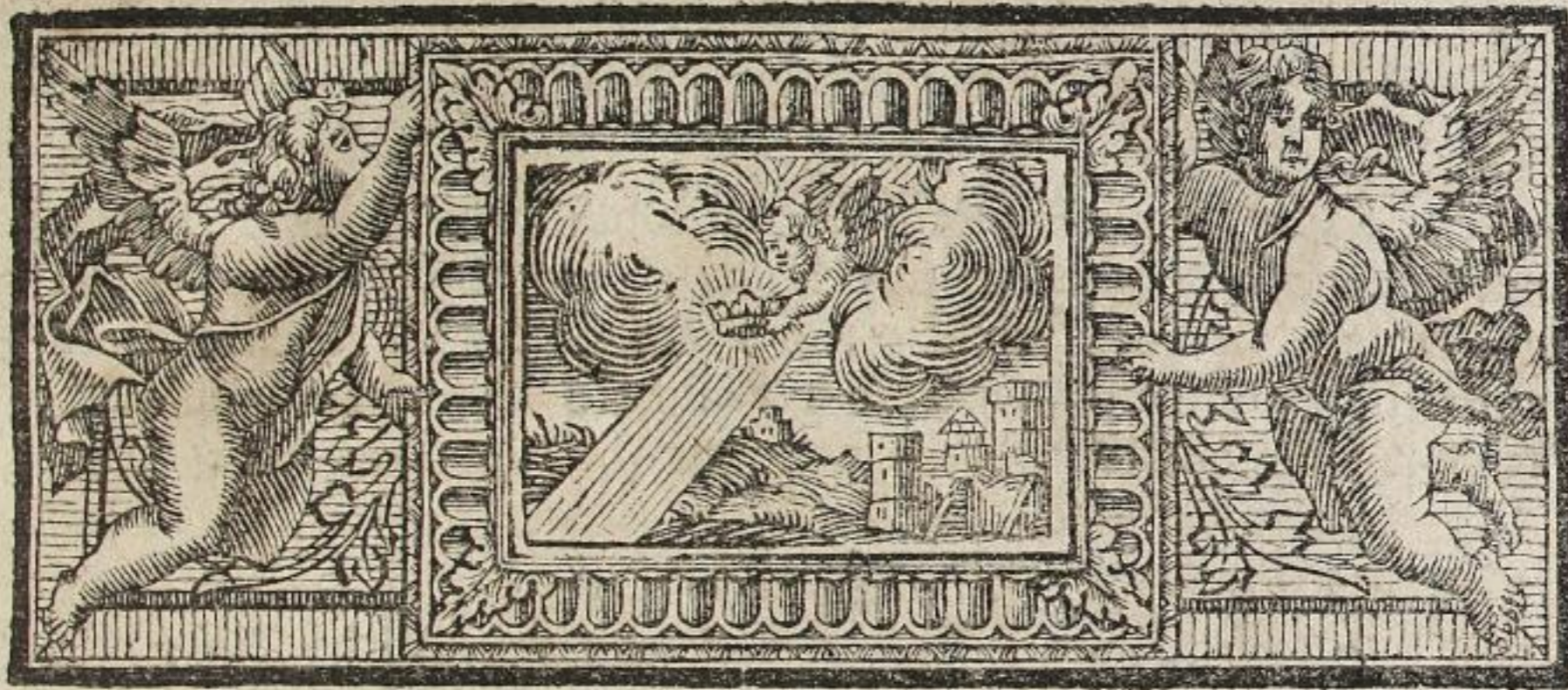
dicamenta, nunc opes immensæ, malis quidem irri-
tamenta malorum, bonis vero efficacissima in malis
solatia. Felix Regio, quæ illorum thesaurorum ferax
est! Felices Principes, quibus illam possidere Regi-
onem contingit! cara prorsus DEO Brunsvicensium
Ducum, Patrum Patriæ soboles; quibus hæc tanta
bona clemens DEI providentia indulgit. Duces in-
quam Serenissimi, qui originem suam ex antiquissima
stirpe repetunt, uti ex Tabula præfixa videndum.
Verùm hic pedem figo, nec enim Panegyrim institue-
re mihi est animus, nec tantis laudibus ipse sufficere
possem. Felices etiam subditi, qui regiones illas in-
colunt! Horruda quidem & aspera, nive, gelu, &
hyeme rigentia Juga, sed quæ deliciis campani ruris
& suave olentibus pratis vinetisque merito præferas.
Eant igitur metallarii nostri, suasque delicias Italis
non invideant, viscera suæ matris sine crimine dilace-
rent fodiantque, adeo illud non indigne fert pia be-
nigna que parens, quin potius uberrimo proventu
labores eorum compensabit ditabitque. Pro virili
etiam meo hac in parte officio facturum satis, præsen-
tem hunc tractatum scribere, atque in originem Me-
talli-Fodinarum inquirere constitui. DEUS utinam
coëptis meis aspiret faveatque.

PARS I.

TABVLA GENEALOGICA TOTIVS DOMVS BRVNSVICENSIS ET LVNEBVRGICÆ, QVÆ OSTENDIT ISTIVS PROGERMI- NATIONEM EX DIVERSIS STEMMATIBVS, AD TEMPORA VSQVE HODIERNA.

PARS I.

DE

METALLI-FODINARUM HARCICARUM CUM INFERIORUM TUM SUPERIORUM PRIMA ORIGINE ATQUE PROGRESSU.

§. I.

Gregie *Horatius Lib. I. Sat. 1.* suum decernens monetæ pretium ita canit

Nescis quo (i. e. ad quid) valeat nummus, quem præbeat usum?

quasi dicere voluisset, nescis, quæ sit hodierna nostri temporis indoles? præ simplicitate avita nunc potest omnia nummus.

Cum é contrario pristino illo ævo nullus auro argentoque, sed soli rerum permutationi esset locus. *Vid. Cluv. Germ. Antiq. Lib. I. Cap. IIX. Tacit. de moribus Germanorum, item Homer. & Just. &c.*

A

§. II.

§. II.

Orta vero inde summa rerum confusione factum est, ut monetæ ex metallis conflatæ usus huic permutationi successerit, insigni summi Numinis beneficio, pro quo grates illi rependere maximas officii nostri est, ejusque hac in parte immensam potentiam, ac sapientiam considerandam, ambabus quasi ulnis amplecti.

§. III.

Quoniam vero ex Metallifodinis eruuntur hæc metalla, de illis in præsens differere mihi est animus, atque imprimis de Fodinis illis, quæ, in Harcico tractu extant, quarum jam inventionem perfectionemque, ex quibus de illarum præstantia constabit, ob oculos ponere decrevi, locum illum breviter ex Geographia describam, qui Germanis *Harz* audit.

§. IV.

Neminem procul dubio latet, Regionem illam vulgo *Harz* dictam, nomen suum sumsisse à Sylva ista Hercinica, quæ totam fere Germaniam olim longe lateque pervadebat, de qua *Caesar de Bello Gallico Lib. VI. Cap. XXV.* sequentia in medium profert.

Hujus Hercinix sylvæ latitudo IX. dierum iter expedito patet. Non enim aliter finiri potest, neque mensuras itinerum noverunt. Oritur ab Helvetiorum & Nemetum & Rauracorum finibus, rectaque fluminis Danubii regione, pertinet ad fines Dacorum & Anartium. Hinc se flectit sinistrorsus, diversis à fluminæ regionibus multarumque gentium fines propter magnitudinem attingit. Neque quisquam est hujus Germanix, qui se adisse ad initium ejus sylvæ dicat, cum dierum iter LX. processerit, aut quo ex loco oriatur, acceperit &c. Conf. item Mela, Florus Cap. XII. Lib. IV. invisum atque inaccessum dicit saltum Hercinicum.

Ex

Ex quo saltu varii deinceps, pro variis in quibus extant locis, exorti, adeo, ut tantæ magnitudinis hodie amplius non sit, ut §. XI. infra apparebit.

§. V.

Unde vero Vox illa germanica *Hart* appellationem ducat, plures opiniones sunt. Alii derivant à Voce Germanica *Hart*, quæ picem seu resinam significat, propterea, quod resinæ ferax est, & præ ceteris abundat hæc regio, propter arbores, ex quibus liquor ille destillat, quæque in hac sylva frequentes reperiuntur; Verum pix illa haud tanti valoris & pretii est, ut suo nomine tam nobilem sylvam pluribus meliorisque momenti accessionibus celebrem insigniat.

§. VI.

Placet magis illorum sententia, qui à duritie appellationem illam arcessunt, ac si duram regionem dicas, in qua gens ipsa, solum, æerque durioris indolis sunt. De gente illud testantur antiqui scriptores permulti. Sic *Henricus Rosla in Carmine ad Herlingsbergam ita loquens pag. 777. vers. 120.*

Hart est,

Hinc ideo dictum, quia durius omne, quod illud educat, est aliis, genus hoc hominum neque ferrum neque mortem metuit, conceperit ut modo bilem &c.

Et Fridericus Lange de Saxonia ita canit

Restat laudanda Saxonia magnificanda à Saxo dicta,
gens Saxonæ benedicta est fortis, dura, gens bellica
vix ruitura.

Quibus accedit *Florus Lib. IV. Cap. 30.*

Inde validissimas nationes Cheruscos pariter est aggressus (nimirum Cæsar.)

Nec dissentit *Tacitus de moribus & populo Germanorum Cap. 30.*

Duriora genti corpora, stricti artus, minax vultus, & major animi vigor &c.

A 2

Etiam

Etiam nunc hodie constantem sibi gentis illius duritiem exinde cognoscas, quod in subterraneis antris specubusque, in voraginibus cœcis puteis, cuniculis &c. consuescant, pestiferamque ex locis illis exhalantem auram sustineant, quod robustius validiusque corporis temperamentum arguit.

§. VII.

Aëris durities & inclementia prope intolerabilis, frigus etiam tam asperum, ut fruges ibi adulescere nequeant, & ex circumjacentibus locis eo importari sit necesse, quantum ad victum incolarum sufficiat.

§. IIX.

Soli & fundi in hocce tractu durities ferro vix & pulveris nitrati impetu domita, constabit evidentius ex Parte II. ubi de Metallis sermo fit, quæ tanto conatu & tantis sumptibus ex illius sinu eruuntur.

§. IX.

Nec desunt, qui vocem hanc petitam volunt à monte quodam Blocus dicto, seu Bruçterus item Melibocus germ. Brocken, Brockensberg, Blockesberg/ &c. quem nonnulli etiam Harz dicunt, ut constat ex Diplomatum quibusdam Friderici I. Imperatoris, in gratiam Henrici Leonis emissis 1157. *Forestum in montanis, quae dicuntur Harz &c.* Similiter ex Tabulis, quibus partitionem ditionum suarum inter filios faciendam consignat, Henricoque Juniori assignavit fines Herciniæ. *Usque ad montem, qui dicitur Hart, & totus mons Hart suus est, ut & ex Ptolomæo, ac Cluverii Antiquitatibus Germ. Lib. III. Cap. 48. §. 5. item Helmoldo Lib. I. Cap. XXVI. & Raymundo &c.* Attamen, si meis conjecturis indulgere licet, prædictus mons non primum ab initio Harz, sed constanter Brockensberg, Brocken/ dictum existimo.

§. X.

Cur vero der Brockensberg à latinis Bruçterus dictus sit, nemo adhuc quantum sciam distinctius explicuit. Nonnulli à Bruçteris, Briçteris, Bruteris, Boruçtuariis, Bortharis nomen hoc repetunt, gente

gente scilicet quadam, quæ primum versus Westphaliam ad fluvium Amesin sedes posuerat, postea vero ad Rhenum in prata Juhonum concessit. Alii vero ut *Cluverius & plures Lib. III. Cap. XLVII. §. 5.* hanc etimologiam plane rejiciunt, floccique pendunt.

§. XI.

Nihilominus eam in totum esse rejiciendam non arbiträrer, nam certissimum, prædictam nationem Herciniæ sylvæ tractum, qui hodie *der Westerwald* audit, occupavisse *Cluv. Lib. III. Cap. 13. §. 3.* multaque cum Cæsare, Druso aliisque finitimis bella gessisse. Cum igitur illis temporibus muniendorum locorum homines essent ignari, ut tuti adversus suos hostes essent incolæ, sylva hac pro nativa munitione & veluti muro utebantur. *Confer. Caesar de bello Gallico Lib. VI. Cap. 10. item Strabo Lib. VII. Sylva Hercinia densior est, magnisque confita arboribus, locis natura munitis, magnum includens circum, in eaque ac ejus cavernis vallibusque abscondebant sese, uti videre est ex Flori Lib. III. Cap. 10. Caesar Hercineis hostem quaerit in sylvis, sed in saltus & paludes genus omne diffugerat &c.* Quæ cum ita se habeant, nemo inficias iverit, quin populus hic, quem hostis est persecutus, fines hujus montis *Harz* seu *Bloci* attingere, nomenque inde suum *Bruçtero* dare potuerit. Sed hæc obiter, scopus enim mihi non est, in montis hujus nomen inquirere, nam in re tam obscuræ originis, de qua nihil certi autores tradunt, meæ conjecturæ parum ponderis haberent.

§. XII.

Nunc à diverticulo in viam i. e. ad sylvam ipsam *Harcicam* redeamus, quam Cæsar referente *Floro Lib. IV. Cap. 12.* tanquam invisam atque inaccessam ad illud usque tempus patefecit. Succedentibus postea bellis, cultaque magis & magis Germania, pluribus in locis succisa & incendiis devastata, multa deinceps diversaque accepit nomina. Inde traxere suum nomen *der Schwarzwald*, apud *Marcellinum Lib. XXI.* *der Düringerwald*, ibidem, *der Böhmerwald*, *Strabo Lib. VII.* *Der Westerwald*, videatur *Cluverius Lib.*

Lib. III. Cap. 13. &c. Quæ sylvæ prius communi nomine *der Hark*, gaudebant.

§. XIII.

Hodiernis temporibus restringitur hoc nomen ad plagam sylvæ, quæ circa istum Blocum montem seu *Brockensberg*, ad fines Brunsvigo-Luneburgicos & Halberstadiensis adjacet: Qui tamen mons inhabitatus huc usque remansit. Incolæ illius tractus dicti sunt *die Hârzer*, latinis *Hercinii*, olim *Orcinici* *Conf. Eratosthenes & Caesar de bello Gallico Lib. VI.* item *Bacenes*, *Hercinici saltus*, sylvæ *Semanæ incolæ*, *Ptolomæus Cap. 24.* *Hercinici jugi cohabitatores*, *Plinius &c.* Meliori vero jure *Cherusci*, *Cheruscæ*, *Cherisci*, à gente quadam *Cheruscorum*, quæ in illo tractu sedes habuit, à quibus *Cheruscis* prognati deinde *Brunsvicenses* appellati sunt.

§. XIV.

Dives præcipue regio pecorum & armentorum, propter pascua præpinguia, quibus superbit, hincque lacticiniis diffluit. *Confer. Dn. Löhneiß in seinem ausführlichen Bericht von Bergwercken. pag. 7.* Feræ illic diversi generis plurimæ, ut etiam cervi, apri &c. æque ac aves rarissimæ *Confer. Tider. Lange in Carmine suo de Saxonia.* Quod vero animalia illa pertinet, de quibus *Caesar*, *Plinius*, *Cluverius*. & alii mentionem faciunt, hodie sunt prorsus incognita. Pisces quoque affatim nutriunt limpidiore aqua, & montibus scaturientes, & in varia flumina exonerantes se, inter quæ nobiliora sunt *Siba*, *Soësa*, *Eckera*, *Ilfa*, &c. Aqua vero *Alba*, *das Weiße Wasser*, fortassis ab albedine suarum aquarum dicta, & ut plurimum multum gypsi secum vehit & aluminis, item *Ockera*, *Ochra*, seu *Onacrum luteam* seu *mineralem aquam* gerens ad XII. miliaria usque ad arcem *Sladam* plane piscibus carent.

§. XV.

Ordo nunc exposceret & instituti ratio, ut *Metalli-Fodinas* in utraque *Hercinia* existentes sine longiori ambage describerem, sed quoniam in *Historia* deprehendo, fodinas illas multis fatis casibusque fuisse obnoxias, nunc excultas mox derelictas, causas variæ illius fortunæ paucis retegam.

§. XVII.

§. XVII.

Huc spectant subnata identidem impedimenta, quæ culturam 1.
fodinarum interturbaverunt, primo defectus lignorum necessario-
rum, ad aggeres, molesque extructas in specubus suffulciendas, tum
excoquenda metalla, quæ ligni inopia inde profecta, quod in æstate
tantus aliquando ardor æstusque fuerit, ut immensæ Silvarum regi-
ones combustæ sint, prout ex Historicis notum est.

Si penuria aquæ tanta, ut metallorum machinis tunsatili- 2.
bus movendis, metallis lavandis non sufficiat, quem etiam defectum
æstas exsiccans promovet. Sic Historici coævi Isterum aqua ita
fuisse exhaustum anno 1473. testantur, ut sicco pede pertransiri
potuerit.

Tertio metallifossores puteum deserere coguntur, si mul- 3.
tum aquæ specus habet, qua impediuntur à laboribus.

Porro severitas Principis seu Domini territorialis in metalla- 4.
rios, uti exemplum ex metalli-fodinis Harcicis inferioribus sub Hen-
rico IV. ostendit quæ per decem annos incultæ remanserunt Con-
fer. §. 27. infra.

Deinde bellum, cum intestinum tum extraneum, quod ex 5.
antecedenti fuit, uti bellum istud Saxonicum cum Henrico IV. rem
nobis infra §. 27. fatis declarabit.

Nec non & inopia frumenti maximaque annonæ caritas, un- 6.
de reliqua pretiosiora fiunt, & ad quæ comparanda laboratur, ut ex
temporibus anni 1004. imperante Henrico II. elucet.

Dein impedimentis illis annumerandi grassantes perniciosi 7.
pestilentesque morbi, uti anno 1006. contigit, cum hominum nu-
merus ita decrevit, ut per longum temporis spatium fodinæ opera-
riis mortuis fuerint incultæ.

Iterum si in fodina venæ, quæ fossoribus primum spem sui in- 8.
gentem fecerant, derepente cessant, nihilque præter nudum solum
ostendunt.

Accidit etiam aliquando, ut fodina auram pestilentem, ve- 9.
nenosamque fumi exhalationem emittens, qua metallariorum aspera
arteria ita obstruitur, ut spiritus interclusione suffocentur, tuncque
illam deserere necesse est. *Conf. Georg. Agric. in Bermanno de re metal-
lica fol. 452.*

Etiam

10. Etiam impediuntur igne subterraneo, quem particula metallorum sulphurea inter se colligunt, ita, ut omnia incendio pereant. Exemplum Vide in *Georg. Agricol. Lib. IV. fol. 156.*
11. Quid, quod? negligentia frausque metallifosorum haud raro metallifodinis nocuit, si rationes non bene subdixerint, majoresque sumtus in puteos impenderint, laborem haud recte instituerint, viamque minus justam institerint, ita, ut specubus ex fisco aliorum extructis debita contraxerint. His adde,
12. Si Fodinæ cultores spe haud amplius freti Symbola sua porro suppeditare recusant, *Vid. Georg. Agricola Lib. I. de veteribus & novis metallis. fol. 395.*
13. Tandem aliqui præsentiam & infestationem dæmonis metallici pro impedimento statuunt gravissimo, utpote qui metallarios occidit. Distingvunt illius opinionis affectu, dæmones illos seu genios, in bonos & malos, dicentes, à bonis metallifosores ad laborem incitari, faustoque illos omni esse, à malis vero (quos Cyclopes Plutonis cultores salutant) perfosores anima privari. Ut *Georg. Agricola in Bermanno pag. 425.* exempla suppeditat. Fribergi scilicet contigisse, ut duodecim viri ab ejusmodi genis ex improviso extincti sint. Aliqui, ut *Diodorus Siculus*, hunc dæmonem pro Plutone ipso habent, quia primus docuisset cogere pecunias, atque asservare ad usus vitæ necessarios, sibi que subterranea regna sorte obtigissent. Unde *Strabo Lib. III.* item *Demetrius Phalerius afferunt*, metallarios tandem Plutonem ipsum effosuros. Dæmonem vero illum imaginarium quid esse, & inane spectrum in nuda phantasia subsistens crediderim, nisi forte Dæmonem appellant auram istam pestilentem, quæ effosis lapidibus metalliferis in fodina tanta copia in vapores affurgit, ut metallicorum asperam arteriam (ut supra videre est impedimento 9) includat, sicque plane vitam eripiat.

§. XIIX.

Mi DEUS, omnium malorum remotor, bonorum Dux atque Princeps, qui scis, qualis utilitas toti humano generi ex metallis diversimode proveniat, qualesque iis deficientibus incommodum exoriatur, ad Te pro nunc preces meas provolve humillimas, ut fodinæ nostris semper præsto esse velis, easque in dies ex ejusmodi incommo-

commodis atque decrementis servare, protegere, incrementaque materialium, præprimis lignorum clementissime porrigere atque largiri.

§. XIX.

Nunc juvante DEO ad metalla ipsa me convertam, primoque à Superioris Herciniæ fodinis initium faciendum esset, sed quoniam apud autores de illarum origine certa non fit mentio, nec nisi ex inferioris Herciniæ fodinis per conjecturas potest colligi, prius de metalli-fodinis Harcicis inferioribus juxta Ramelium montem sitis, utcunque agam.

§. XX.

Originem quod attinet, de hac multivarie sermocinantur. Alii ab Ottonis, alii ab Henrici Aucupis temporibus repetunt; Sed nihil certi ullibi locorum deprehenditur. Tantum illud certum est, seculo X. divites hæc venas fuisse repertas, atque adeo in Henrici Aucupis tempora quam Ottonis, illi in Imperio succedentis incidere potuisse; Præprimis vero ex variorum Autorum ut *Winkelmann pag. 144. Engelbustus in Chronico Amelungsbornensi pag. 175.* sententia, variisque circumstantiis probabilius est in Henrici Aucupis venationibus addiditissimi tempora incidisse. Is enim cum aliquando aves, cervos ferasve bestias persequeretur, equum ad radices montis arbori alligavit, montemque venationi intentus conscendit. E silvis postea redux, observavit, Ramulum vel Rammum suum, ita equum appellabat, lapillos nitentes pedibus effodisse; Henricus, genus hoc lapidis maxime admiratus, ad tugurium, quod homo quidam nomine Gundelcarl inhabitabat, properans, ad quem ordinarie divertebat, venationibusque fessum corpus curaturus, hunc interrogat, qualis ille sit lapis? is ignorantiam confessus, secum tamen reputat, certe alicujus esse momenti, Cæsaremque rogat suppliciter, ut montem huncce sibi ad tempus donaret. Imperator inter sui ævi Principes liberalissimus petitis illius indulgere non dubitat. Hic Gundelcarl, natione Francus conterraneorum quosdam ad se vocans, incipit suffodere hunc montem, quem à primo venarum inventore Ramelium dicit, talesque intra breve temporis spatium homini pandit divitias, ut ex inope dein opulentissimus factus. Hac occasione, urbs monti huic

B

vicina,

vicina, incepit postmodum Goslaria (a) appellari ab uxore ejus Gundelcarl Goza dicta.

§. XXI.

Illustr. Dn. Meibomius conatus quidem est, in Dissertatione quadam de origine & progressu metalli-fodinarum Harcicarum inferiorum in sententiam solius, qui ei stipulatur *D. Löhneiß*, conspirare, contendens, Ramelium montem non ab equo illius nominis, nomen suum habere, sed à venatore sic dicto. Cujus argumenta vero parum probantia hisce de causis videntur. Scilicet narrat *Dn. Löhneiß*, istum venatorem, qui lapidem metalliferum ab equo unguilis è terra eductum Ottoni obtulisset, Ramelium fuisse cognominatum, à quo deinceps mons Ramelius fuerit dictus. Cum tamen notissimum istum montem tempore Henrici Aucupis, sub quo metalla ibi jam floruerunt, id quod *Winkelmannus in Amphitheatro orbis pag. 144. Engelhusius & Meibomius ipse in §. XXII. dictae Dissertationis, item in Historia Bardevici pag. 148.* attestantur, eo nomine jam fuisse insignitum. Ergo plane impossibile, ab Ottonis venatorem hujus nominis, montis nomen primo prodiisse. Similiter quidem adducit *Schreiberum in seinem Historischen Bericht von Bergwercken* iste vero *Engelhusio* magis quam, *Löhneißio* in sua opinione suffra-

[a] Hic perpendenda occurrit varia variorum opinio, urbem hancce Goslariam non ab uxore Gundelcarl Goza nominis ita appellari, sed à forma istius loci ipsa, quæ è longinquo anserem repræsentaret, indeque plus sæpè ab incolis dici *die Graue Gooß/ oder die Graue Gansß/* à Saxi cinerei coloris scissilibus, quibus intacta istius loci domicilia videntur. Alii vero atque alii hanc appellationem à flumine isto notissimo Gosa, qui urbem perfluit, defendunt, sed sine sufficienti ratione. Tantum quidem certum, quod flumen attinet, cerevisiam, quæ ibi ex eo coquitur dulcissimam, hinc inde eo nomine appellari: Quod vero urbem, eamque à se ipsa vel potius à sui ipsius forma anserina prædicari, minime constat veritati. Nam primo certissimum, urbem istam à primis suis incrementis hoc nomine prædicatam fuisse, deinde non statim in sua forma pari magnitudine exstructam, quoniam partim ab Henrico Aucupe, partim ab Ottonibus successim exculta legitur, consequenter non statim anseris faciem repræsentasse, & hinc inde primæ opinionis Affectis, nomen nimirum à Goza uxore Gundelcarl cepisse, ad stipulandum,

suffragatur. Quid multis! apud nullum autorem venatoris illius alias fit mentio, ut etiam ex *Georg. Agricola Lib. I. fol. 393. de veteribus & novis metallis*, ejusque verbis, ex annalibus diligentissime petitis patescit.

Quoniam vero venæ primo non semper vel hominum manu vel opera inventæ sunt, vel eas ars demonstravit, aut forte fortuna: De hac re quid in Annalibus scriptum sit, quid nobis metallici narrent, quid nostris temporibus acciderit, paucis explicabo. Itaque metallum Goslaricæ sic natum fuisse perhibetur. Quidam nobilis homo, cujus proprium Vocabulum, quo appellabatur, non proditur, equum, cui nomen erat Ramelius, in monte ad ramum arboris alligavit, is unguis quibus ferreæ soleæ inductæ terram quatit, verit, atque ita reconditam plumbi nigri venam integumentis nudavit, non aliter ac Pegasus alatus, ut Poetæ fingunt, aperuit fontem, tum ungula ferit Saxum. Ut autem fons iste ex eo nominatur Hippocrene, ita montem nostri Ramelium vocarunt. Sed ille nisi ex Poetis aquas collegisset perennes, jam diu exaruisset: Hic etiam hodie maxime floret, atque admirabilem plumbi copiam suppeditat. &c.

Item ex *Epigr. Reusn. in Goslariam urbem confecto*.

*Fama est, Pegasei factas pedis ictibus undas,
Unde sacros laticos Musica turba bibit.
Sic equus argenti venas plumbique Ramellus
Calce pedis fertur applicuisse sui,
Saxonicis urbs quæ fulget Goslaria campis
Felix, cui virga suppetit omne DEI.*

§. XXII.

Ne vero primum venarum adinventorem nomine Gundelcarl prætereamus, talem tempore Henrici Aucupis fuisse, negat *Meibomius in supra allegata Dissertatione §. XI.* historiamque illam ut commentum ac fabulam prorsus irridet. *Engelhusumque* admitti erroris §. XVII. in eo accusat, quod Henricum II. cum Henrico Aucupe confuderit, *Schreiberno* adstipulatus, qui affirmat, Gundelcarl solum istius nominis tunc temporis imperante Henrico II. cessantibus morbis pestilentibus primum metalla effodisse 1016. Tamen quod ridiculum est, cum *Dn. Schreiberno* in eo consentit, eum Gundelcarl fuisse consanguineum primi inventoris, mimine secum reputans, consanguineum majores habere debuisse suæ Stirpis *vid. Schreiber. Cap. V. pag. 38.* Ex quibus videre est, Dissertationem istam nec sibi ipsi constare.

§. XXIII.

Circa *Agricolam*, quem superius allegavi, notandum: Ab illo Dominum seu possessorem equi Ramelii Nobilem absolute & quasi κατ' ἐξοχήν dici. Hunc vero Nobilem inferioris ordinis non fuisse, ex his patet, quoniam fere per id tempus nemo ejusmodi Nobilis circa hunc locum habitavit, nec cuivis haud dubie fuit permisum, venationes in istis montibus instituere. — Quamobrem hac denominatione Nobilis Imperatorem ipsum Henricum Aucupem designatum ab Agricola fuisse crediderim. Princeps enim ille qua erat modestia in suis diplomatibus se Regem, Nobilem, Imperatorem &c. inscribit, submissumque ejus animum hoc satis ostendit, quod tempore coronationis suæ, illam plane deprecatus fuerit, hisce verbis *usus, Satis est mihi, ut prae majoribus meis Rex dicar, penes nobiliores sint unctio & diadema. Tanto honore nos arbitramur indignos vid. Engelhusus pag: 174.*

§. XXIV.

Postquam per multos annos Imperio laudatissime præfuisset, anno 936. in hoc tractu Goslarix, & filio suo Ottoni M. I. hujus nominis Imperium reliquit, qui & patris sui publicis præconiis dignissima vestigia est secutus, fodinasque magis & magis excolere fuit sollicitus, virgulaque divina novas quærere venas tentavit.

§. XXV.

§. XXV.

Quod enim *Engelhusius, Winkelmannus, Löbneisius*, & alii citante *Meibomio in Dissertatione sua* referunt, Ottonem admodum fuisse ditatum ex fodinis, duasque inde Ecclesias collegiatas & nobile Palatium Goslariæ fundasse, facile his assentior. Verum unde immensas hasce divitias comparare sibi potuisset, si primum ab illo inventæ fuissent fodinæ? si vero, quod probabilius & certius, jam sub Henrico Aucupe floruerunt fodinæ, tametsi fatear haud negare *Meibomium*; tunc illud minime superat fidem, quod Otto tantas facultates possederit. Quo vero ordo successionis perspicue elucescat, sequens schema adhuc adjiciam.

HENRICUS AUCEPS

fit. Imper. 919. † 936.

Otto I. suc. in Imp. † 973	Henricus Bavaricus, qui Lineam Ducalem propagat † 955.
Otto II. suc. † 983.	
Otto III. † sine relicta sabole 1002.	

Henricus Rixosus suc. 955. † 995.	Bruno I. † 1006. Bruno II. † 1014. Ludolphus † 1047.	Hermannus Comes Nort- hemenfis. Quorum plurimi eum omittunt, nec annus successionis, nec obitus constat.
Bruno III. suc. † 1057.	Egbertus I. suc. † 1068.	

Egbertus II. † 1090.	Gertraud Heres terrarum Brunsvic. † 1117.	Sigfridus I. suc. † 1002. Sigfridus II. Henricus Benno. Otto succ. 1062. † 1083.
----------------------	--	--

	Henricus Pinguis suc. † 1101.	Sigfridus III. Comes Palatinus.
Richenza, Heres Saxon. maritum habet Lotharium Imp 1113. † 1137.		

Gertraud, Heres Saxonix, maritum habet Henricum Superbum sanguinis Welfhici & Estorum. † 1139.		
Henricus Leo Dux Bavarix & Saxonix. † 1195.		

Henricus Junior (longus Zellen. † 1227.	Otto Brunsvic. fit. Imper. 1197. † 1218.	Wilhelmus Longo- spatha Lunenburgum accipit. Otto puer primus Dux Brunsvic. Luneb. † 1277.
--	---	---

B 3

§. XXVI.

Filius Ottonis Otto II. in Imperio anno 973. sine intervallo medio successit, & vestigiis patris insistendo diligentissime prospexit, urbemque Goslariam ob multitudinem metallariorum, quæ antea ex paucis plateis constabat novis ædificiis vicisque adauxit, in quibus metallifossore habitant, natione Francones dicti, inde adhuc hodie ab ipsis *der Franckenberg* innotescit *vid. Dn. Eöhnmiß Par. V. fol. 77.* Otto III. Filius 984. ab Archi-Episcopo Moguntinensi Willigis coronatus strenue opus urgere statuit, suæque prosapiæ nimirum ab Henrico Aucupe ortæ 1002. moriens finem imposuit.

§. XXVII.

Nunc me convertam ad Ottonis I. Fratrem Henricum Bavaram, ejusve Nepotem Henricum II. qui in Imperio Ottoni III. successit, neque minus metallorum sollicitus indagator fuit, uti videre est ex *Ditmari Chronico pag: 216.* tantasque ibi effodit divitias, ut Saxoniam suam Paradisi instar, sive securitatem sive omnium rerum abundantiam spectes, habuerit. *Confer. Dn. Winkelmann Stam und Regenten-Baum der Durchlauchtigen Herzoge von Braunschweig und Lüneburg pag: 19.* Qua abundantia haud dubie ad metalla allusit. Viginti duos annos Imperio laudatissime præfuit, soboleque non relicta, vita privatus Sceptrum suum Franconiæ Stirpis Ducibus cesit.

§. XXVIII.

Ne vero, quæ fata metallorum sub eo fuerint, taceam, anno 1004. tanta fuit annonæ caritas, ut plurimi inedia confecti, imo duobus post annis 1006. tam pestilens morbus caritatem hanc excepit, ut ægrotare vix incipientes, etsi spes esset, fore ut reconvalescerent, tamen unà cum mortuis putrefactisque terræ mandarentur. *Confer. Lamber. Schaff. item Sigonius de Regno Ital. Lib. VIII.*

Proximo anno 1006. rei frumentariæ inopiam tam gravis pestilentia excepit, ut sepelientium tædio affecti adhuc spiritum ducentes obruerentur cum mortuis. Unde

de

de factum, ut metallifodinæ per decem annos siluerint, deinde verò eo majori diligentia excultæ fuerint.

§. XXIX.

Conradus II. Henricus III. & Henricus IV. natione Francones Sec. XI. Imperatores, defectum hunc hominum conterraneis suis, qui metalla de novo effoderent, resarciverunt, quæ per multos annos probe, & summo cum emolumento excoluerunt. Sed sub Henrico IV. inimico ut videbatur metallariorum, multis magnisque fatis obnoxia fuerunt. Primo totum istum Ramelii montem cuiquam in fidem & clientelam dat, deinde ob flagitiosos mores peruersaque quibus imbutus erat vivendi principia (stultum enim esse putabat, sibi non in omnibus adolescentiæ desideriis satisfacere) à Ducibus Saxonix tantis bellis impetitur, ut omnia in pejus ruerint. Brevi post metallorum præfectum male excipiens, omnibus metallorum fossoribus privatur, ita ut IX. ad X. annos inculta remanserint.

§. XXX.

Cum vero decimus census ex hisce metallis immediate Cæsario Fisco cesserit, veluti Ditionis imperialis factæ; inde Imperatores eo adducti, ut labascentes, & sensim in deterius ruentes puteos instaurarent, & per centum annos usque ad Conradum III. in cultura salvi remanserunt.

§. XXXI.

Iste Conradus III. cum Henricum Superbum omnibus suis ditionibus multavisset, propterea, quod Henricus Leo Filius Obotritos ad Christianam religionem vi armisque cogeret: Henricus Leo male hoc ferens, nullum non movet lapidem, ut sua patrisque dominia recuperet, plurimum conscribit militem (cum postea Goslarix Imperator cum Ducibus quibusdam Imperii comitia haberet) fodinis prius devastatis suffosisque, in eas angustias eum redegit, ut comitia dissolvere, & suo Parenti ablata restituere teneretur. Anno vero 1180. nonnulli calumniatores Fridericum I. quem antea sibi faventem habuit, ab illo abalienaverunt, afflictisque illi aliquibus facino-

cino-

cinoribus, propter quæ ab illo suis iterum ditioribus spoliatur, quas inter diversos Principes partitus est. Henricus Leo animis non despondens in urbem Goslariam, quam Cæsares teste *Lamber. Schaffneburg.* valde amarunt, ut pro patria ac lare domestico incolere soliti fuerint, magnum impetum facit, omnia incendiis delet, obvium quemque in suam redigit potestatem, adjacentesque urbes tam multis incursionibus infestat, ut deinde haud gravatim sine multa opera omnes terras suas recuperaverit. Sed hæc obiter. Inde colligere licet, quomodo Metallifodinae id temporis sese habuerint.

§. XXXII.

Sub Henrico VI. aliquantum confluere quidem ceperunt, sed vix operi manus adnota, cum Ottone IV. & Philippo de Imperio certantibus cruenti belli flamma per totam fere Saxoniam recrudescens inchoatos labores prioresque irritos fecit, usque dum Philippus ille Imperator 1208. morte sua Saxonibus pacem reddiderit. Otto inde ut alia, quæ bello in solitudinem redacta, ita & metalla in pristinum statum restituit. Id quod per XX. circiter annos diligentissime in curis habuit, quibus elapsis mors vitæ finem 1218. imposuit.

§. XXXIII.

Huc usque de Metallifodinis Harcicis inferioribus, de quibus differere instituti mei ratio tulit. Nunc ad felicia Ottonis Pueri appellimus tempora, ante quæ metallifodinae Ramelii montis ad Imperatores patrimoniali Jure pertinebant, deinceps vero illarum Dominium & proprietas in Ottonem, omnesque ejus successores translata fuit. Quomodo vero istæ venæ, Harticæ, inferiores puto, ad Serenissimam Brunsvicensis Domum pervenerint, paucis exponam.

§. XXXIV.

Ex dictis constat, illudque ex monumentis Historiæ notissimum. Henricum Leonem tres post se reliquisse filios Ottonem IV. deinceps Imperatorem Augustum, Henricum Junioem seu longum Palatinum Rhenanum, & tandem Wilhelmum Longospatham, Dominum de Luneburg (de quibus infra §. 35.) Ottoni nulli superstites fuerunt
libe-

liberi, similiter Henrico Palatino, exceptis duabus filiabus, ex Agneta Conradi Comitis Palatini filia susceptis. Inter illas natu maxima Marchioni Badensi nupsit, quo sine relictis liberis mortuo, illa terras Brunsvicenses sibi vindicare audeat, sedemque in arce Brunsvicensi ponit, cumque vidua ditionem istam administrare & tueri non potest, illam Friderico II. id temporis Romanorum Imperatori, cujus instinctu & consiliis haud dubie rem omnem fuerat molita, qui diu illis regionibus inhiaverat, pro vilissimo pretio divendit. Otto Wilhelmi filius, tanquam unicus Henrici Leonis superstes nepos & heres, factum indignatus opinione celerius cum duobus millibus equitum Brunsvigam invadit, convocatisque spectatioribus urbis civibus, exponit illis, se Nepotem Henrici Leonis, Filiumque esse Wilhelmi, Domini de Luneburg, & consequenter unicum legitimum Regionum Brunsvicensium superstitem heredem: Si bona antecessorum suorum, quibus exteri jam jam fruerentur, sibi reddere haud recusarent, se clementissimum deinceps in se habituros dominum. Cives re maturius deliberata, propositis unaminiter assentiuntur, ambabusque ulnis, & summo cum plausu illum in suum Principem agnoscunt, portas murosque aperiunt, praesidioque Caesareo ex urbe ejecto, omnes fidem & obsequium ei pollicentur.

§. XXXV.

Otto igitur laetitia ovans Brunsvigam occupat; quo facto Imperatoris iras in se concitasse facile quis credat: Indictis igitur ab Imperatore Moguntiae Comitibus 1235. conventui illi una cum aliis Principibus interest Otto; qui tam submisso, & tam obsequenter erga Imperatorem se gerit, ut suas ditiones Imperatori penitus tradiderit, sed per modum Feudi deinceps ab ipso possidendas sibi expetat. *Conf. Engelhusius, Meibomius in Ercēt. Duc. Br. Tom. III. pag. 205.* & alii. Grata admodum Imperatori fuit haec Principis submissio, annuitque non solum petitis, sed & Decimas Goslarienses adjecit, addito insuper Ducis Brunsvicensis & Luneburgensis Titulo. Id quod ut clarius elucescat, hujus donationis Instrumentum & Friderici II. Diploma his verbis conceptum est.

Fridericus II. &c. per praesens scriptum noverit praesens aetas, & futura posteritas, quod, cum propositi nostri foret,

C

ret,

ret, ut dilectum Confanguineum nostrum Ottonem de Luneburg ad fidem Imperii, & devotionem nostram efficeremus arctius obligatum, nec loci vel temporis oportunitas affuisset, quo conceptam erga eum intentionem nostram prosequi nos deceret. Contingente causa nostri felicissimi adventus in Alemanniam, & pro reformatione totius terræ status, indicta Moguntia curia generali, dictus Otto ad eandem curiam vocatus accessit &c. se totum in manibus nostris exposuit, nostris stare beneplacitis & mandatis, & insuper proprium Castrum suum Luneburg, quod idiomate Teutonico vocatur eigen, cum multis aliis castris, terris & hominibus eidem castro pertinentibus, in nostram proprietatem & Dominium specialiter assignavit, ut de eo quicquid nobis placeret, tanquam de nostro proprio faceremus. Nos autem, qui tenemur modis omnibus Imperium augmentare, prædictum Castrum Luneburg cum omnibus castris, pertinentiis, & hominibus suis, quemadmodum ex ejusdem Ottonis assignatione in proprietatem accepimus, in Præsentia Principum, in Imperium infeudari debeat. Civitatem insuper de Bronsvick, cujus medietatem proprietatis domini à Marchione de Baden, & reliquam medietatem à Duce Bavariae, dilectis Principibus nostris, emimus, pro parte uxorum suarum, quæ fuerunt filiae Henrici de Bronsvick, Comitis Palatini Rheni, Patruis dicti Ottonis similiter in eadem curia Imperio concessimus proprietatem nobis debitam in dominium transferentes &c. Quapropter cum Consilio, assensu & assistentia Principum civitatem Bronsvik & Luneburg cum omnibus castris, hominibus & pertinentiis suis univimus, & creavimus inde Ducatum, & Imperiali autoritate

te

te dictum consanguineum nostrum Ottonem Ducem & Principem facientes, Ducatum ipsum in Feudum Imperii ei concessimus, ad heredes suos filios, & Filias hereditarie devolvendum, & eum solenniter juxta consuetudinem investivimus per vexilla, de affluentiore gratia concedentes eidem Decimas Goslariæ Imperio pertinentes &c.

§. XXXVI.

Magnifica certe donatio! præprimis metalli-fodinarum. Neminem enim fugit, venas olim metallicas omnes inter Regalia & quidem maxima fuisse relatas. Ut ex verbis Henrici Imperatoris in *Chronico Mindensi apud Pistorium patet*, metalla ad Regalia referri confirmantis, ita ad Episcopos & Comites scribit:

Cum omnis argenti fodina ad Jura pertineat Imperii, & inter regalia nostra sit computata, nulli venit in dubium, quin ea, quæ nuper in Episcopatu Mindensi dicitur inventa, ad nostram totaliter spectet distributionem, unde in ea nulli homini quicquam Juris recognoscimus, nisi hoc à nostra liberalitate valeat specialiter impetrare. Mandamus igitur omnibus & singulis sub obtentu gratiæ nostræ præcipientes; vt nullus vestrum si de prædicta argenti fodina intromittat, nec aliquid Juris sine nostra licentia sibi in ea usurpet. *Conf. Speidel. Spec. pag. 294. item Linneus enucl. L. 2. C. 1. Nro. 18.*

Dum vero Otto Puer Titulum Ducis de Bronsvick & Lunebourg ab Imperatore consecutus, res utique consideratione digna est. Nam ut sonant illius ævi Diplomata, ab Imperatoribus in gratiam coævorum illi Principum concessa, Principes illi Viri tantum Nobiles, Domini &c. appellantur, ut Otto ipse se de Luneburg simpliciter vocavit.

§. XXXVII.

Ne vero illud præteritum relinquamus ; Metallifodinas, quas sibi ipsis ut Regalia reservaverant priores Imperatores, pleno dominio & potestate fruendas, tum Duci Saxonæ, tum reliquis Electoribus secularibus & ecclesiasticis concessit sec. XIV. Imperator Carolus IV. in Aurea bulla Tit. IX. ita, ut jam potestatem habeant, venas jam inventas magis & magis excolendi, & ulterius novas prosequendi. Deinde vero hoc jus etiam alii Princeps ex peculiari concessione vel per investituram, vel ex immemoriali præscriptione sibi acquisiverunt *Conf. Limneus supra d. 1 § 34. Dn. à Seckendorff, Arniss. de jure Majest. III. s. 4. Recessus Imperii de anno 1542, 1551. §. Weiter so sehen wir. (b)*

§. XXXVIII.

- b) Huc pertinet quoque, quo hac occasione paulo penitus hujus materiæ præstantiam inquiramus, quæstio illa ex jure feudali depromta: *Utrum Vasallus ex Feudo suo omnem obvenerentem percipiat utilitatem atque commoditatem, an vero exceptio sit circa Regalia, nimirum metallifodinis fruendis.* Ad quod respondendum, Vasallum qua talem omnem occurrentem usum qualiscunque modo sit, tam naturalem quam civilem, seu Dominium possessorii ac utilis percipere, cujus effectus primarius, fructus lucrari, suos facere, simulque rem utiliter vindicare L. 22. C. de R. V. inter quæ commoda neque minus thesaurorum, quæ in prædio feudali aperta facta, ut & Fodinarum auri, argenti, plumbi &c. sint referenda, teste Myler ab Ehrenz de Princ: & Stat: Germ. P. 2. C. 69 n. 9. l. Feud: 4. §. si quis, & quidem ex hoc capite, quia Metalla, Lapidinæ &c. ut in genere res soli l. de Condict: trit. sint res naturaliter corporales. L. 3. § 6. de rebus eorum, qui sub tut: nec de loco in locum citra earum corruptionem moveri queant, nec hinc inde ad verum Dominum transvehi possint.

Quod vero adhærenter thesauros generaliter ita dictos, istorumque inventionem attinget, isti si tempore Vasalli reperti, sequentem ni fallor concernunt distinctionem, ut respiciatur ad personam quis, an ipse præter spem an vero alius invenerit. Si ipse casu fortuito, verus unicus est Dominus, quanquam thesaurus ad fructus prædii minime spectet. L. 63. ff § 3. d. A. R. D. §. 39. J. de R. D. Vinn: N. 5. 6. L. un: C. de thesaur: Dn. Struv: J. Feud: C. 12. N. 4. Ziegler in com: ad H. Groe: L. 2. in fin: Schultz Syn: & Jur: Disp: 6. Sect: II. N. 123. Disp: D. Simon in tr: de thesauris. th. 15. 16.

Sin vero alius, varie disputatur, an partim Vasallo, partim inventoræ competant. 2. F. 56. in fin: item Vinn. c. l. asserit, cuique assentior, si non data opera inventoris sint reperti, dimidium esse ei, & dimidium Vasallo. Sin vero adhibito labore quæsit, totos esse Vasalli. Dominus autem ipse, si se thesauri inventorem gloria.

§. XXXVIII.

Hiscæ tandem breviter enarratis ad metalli-fodinas Herciniæ superioris propero, in illarum originem primum inquisiturus: Nescio vero, an injuria temporum vel autorum incuria factum, ut tot inter Historiarum Documenta nulla supersint antiquioris ævi, quæ initium, culturam, progressum atque fata nos edoceant; deficientibus igitur certis evidentibusque testimoniis, ad conjecturas erit recurrendum.

§. XXXIX.

Dn. Georg. Agricola Lib. I. de veteribus & novis metallis pag. 393. cum Ottone Phruixini quidem testatur, illas paulo post Rammelsbergicas i. e. sub Ottone M. I. fuisse repertas, à quibus non dissentit Chronicon Goslariense; sed quoniam omnes dubiis incertisque verbis incertum suspensumque animum produnt, uti & *Matbesius in Saxrepta*, se quo ad originem venarum Herciniæ superioris nihil certi posse literis consignare testatur; arridet mihi conjectura *Albini*, di-

C 3

centis

glotiatur, de Jurè Civili eum hunc totum retinere vid: Lauterbach. in tr: de thesauris th: 19. fitque ab eo inventus quomodo cunque velit. Id quod & respectu Vasalli obtinet, modo non mediis illicitis factum, alias totum quod invenit, (uti id, quod privatus ad Fiscum) ad Dominum Feudi ipsum spectat L. un. C. de thesaur: Sixt: de Regal: L. 2. C. ult. N. 33. Struv: l. c. in fin. Disp. Domin: Soto de J. & Jur: Lib: 5. Qu 3. Art: 3.

Communitèr omnes thesauri cum in fundo proprio reperti, quocunque modo velint, Simon, l. c. th. 17. tum in alieni, fisco cedunt, & si ejus permisso ad prosequendos thesauros inventi H. Grot: de J. B. & P. L. 2. C. 8. §. 7. D. Simon c. l. th: 33. similiter res sese habet cum metalli-fodinis, quæ maximam Reipublicæ utilitatem respicientibus L. 1. C. de Metall: unice Principi tanquam regale summorum competunt. Satis de his, admonendum tamen adhuc subvenit, usufructuarium fundi cujusdam, in quo metalla effodiantur cum aliis commodis æque metallorum & lapicidinarum uti frui, & quidem si inibi lapidum metallotumve materia quotannis renascatur, sin vero minus, verum usufructum minime esse, quoniam rerum substantia salva percipi haud potest L. 7. §. 13. sol: matrim: Præterea vero, si modo suis (quoad usuras) proprietario stat promissis. Berlich. p. 3. Concl 35. N. 21. potest pecuniæ ex istis proventibus perceptæ usum fructum habere, eam fœnori exponere, quotannisque inde usuras percipere.

centis 1070. sæc. XI. sub Egberto II. Duce Brunsvicensi, imperantibus Cæsaribus Franconicis primum venas Herciniæ superioris fuisse apertas.

§. XL.

Superius satis demonstratum ivi, Francos primos fuisse metallorum Herciniæ inferioris effossore, omnemque Franconiam i. e. Coloniam Franconicæ nationis populosissimam, ut ex plurimis autoribus colligitur, circa hos fines consedisse. Auctis igitur in dies hisce populis, & argenti cupidine irritatis, labores strenue continuaverunt; cumque illis continendis non sufficeret angusta inferioris Herciniæ regio, per Herciniam totam se effuderunt, & ab inferiori Hercinia ad superiorem se converterunt. Cujus rei argumento locus est, qui nunc hodie *der Franckenscharn* dicitur.

§. XLI.

Referunt quidem alii originem ad Sæc. XII. XIII. quin & ad Sæc. XIV. sed absque ullo fundamento. *Georgius Agricola de veter. & nov. met. Lib. I.* fatetur, à metallifossoribus Cellerfeldensibus 1170. venas Fribergenses apertas, unde sequitur, jam dudum metalla Herciniæ superioris exculta fuisse. *Albinus in Chronico Misnensi scribit*, etiam postquam metallifossore Cellerfeldenses fodere incepissent, & ad profundiores puteos devenissent, ab illis varia in hisce specubus inventa fuisse instrumenta, quibus veteres fossore essent usi, ad terram excavandam. Ex quibus colligere est, jam diu ante illic loci fuisse metallifodinas excultas. Hæc enim instrumenta non unius diei inventa sunt, sed longum temporis intervallum desiderant, priusquam sensim sine sensu suæ perfectoni reddantur. Etiam specus ibi profundissimæ, & multi scoriarum monticuli, *die alten Pingen und Schlaffenhauben*, id satis testantur.

§. XLII.

Sed quid multis, certissimum Sæc. XI. Herciniam metallis dudum celebratam fuisse, tantoque numero crevisse operarios, ut in certas classes & tribus eos distribui, illisque pagos & civitates extrui necesse fuerit, quæ sunt *Zellerfeld, Wildemann, Grund, & Lautenthal*.

thal. Wildemannum vero prior fuit aliis 1045, Zellerfelda à cœnobio Zelle ab Henrico Aucupe 914. fundato, sic dicta, c) 1070. cum reliquis emerfit, statimque tam felix fuit fodinarum illius loci cultura, ut ex earum proventu suos redditus plurimum auxerint Serenissimi Duces nostri, fatente *Georg. Agricol. de veter. & nov. Metallis pag. 391. Lib. I. Principes, inquit, Vici Brunonis bona ex Cellerfeldi Fodinis aliisque cumulavere.*

§. XLIII.

Sub Ottone vero IV. Imperatore per longum temporis intervallum incultæ manserunt, Summo Magistro Metallorum hoc agente. Is enim durius ab Ottone habitus, nec idoneum suis laboribus pretium statuiratus, obnoxiiis sibi opificibus ad suas partes pertractis, persuadet, ut secum Fribergam migrent, quod 1170. factum. Postquam vero sub Ottone Puero, qui Metallum fodinas Herciniæ inferioris à Friderico II. dono accepit, iterum florere ceperunt, anno 1264. ætate gravis moritur, ubi terras suas Filiis, quorum duos reliquit, Albertum M. I. & Johannem commisit, Albertoque Brunsvigam cum omnibus metalli-fodinis cum Herciniæ inferioris, tum superioris, Johanni Lüneburgum colendum tradidit.

§. XLIV.

Albertus M. I. relictis tribus Filiis Henrico I. mirabili, Alberto pingui & Wilhelmo, divisioneque terrarum facta 1279. decessit, Henricoque mirabili in suam partem Grubenhagen, i. e. Urbes Einbeck, Osterode, Elbingerode, Hertzberg, Saltz der Hellen &c. cum tertia parte metallorum Herciniæ inferioris adjuncto foresto attribuit, quibus & summa laude præfuit. Posterius illius sunt

Otto

c] Originem vero quo adhuc paulo penitus investigemus, istam deductionem, cui permulti adspulant, ponderis majoris arbitror: urbem nimirum prædictam à Cellitis, secta quadam Monachali, olim juxta istam plagam, jam vero circa Belgicos tractus commorantibus, eorumque Cœnobio die Zelle dicto, nomen petiisse. Instaurator istius ordinis perhibetur Mexius, natione Romanus, unde etiam apud Italos nomine Mexianorum veniunt.

Otto Puer Primus Dux Br.

Lun. † 1277.

Albertus M.I. suc. in Br. † 1279. Johannes in Luneburg † 1277

Henricus I. mirabilis in Grubenhagen † 1322

Henricus II. suc. † 1337 Ernestus accipit Osterode † 1344.

Albertus II. in Grub. † 1397. Fridericus suc. in Oster. † 1404.

Ericus suc. † 1431.

Otto in Einbeck † 1411.

Henricus III. suc. † 1469.

Albertus III. suc. † 1490.

Philippus I. suc. in Grub. † 1551.

Ernestus II. suc. † 1567. Wolfgangus suc. † 1595. Philippus II. † 1596.

Illi, spe magna ex metallis Cellerfeldensibus concepta (notandum enim, sub Alberto II. 1373. tantam in æstate siccitatem atque calorem contigisse, ut per ducentos fere annos interrupti fuerint labores, ob defectum aquæ & ligni) summo labore & industria sua etiam excoli curarunt; ut imperantibus Philippo II. & Ernesto II. deinde ex primis ægre instauratis puteis optimæ apertæ sint venæ Conf. Dn. Winkelmann in *seinem Regenten-Baum* fol. 89. Civitates etiam ab illis constitutæ ut 1554. Clausthalia, d) 1595. Altenavia, & 1541. Andreæ crux seu Andreæ Mons, quas successores Wolfgangus & Philippus II. magis & magis amplificaverunt, ornaveruntque Officina etiam monetaria Clausthalia constituta, & sede constanti ibi posita cum Philippo II. tota hæc profapies fuit extincta.

§. XLV.

Quoniam vero de tractu Grubenhagen superius fuit facta menti, paucis digrediar, ut ostendam, unde ille tractus suum nomen habeat, & quomodo ad Serenissimam Domum Nostram pervenerit. Grubenha-

d) Quæ nomen fert, ni fallor à veteri Germanorum idiomate teutonico, verboque id temporis trito, *Claufe* quod eundem significatum representabat ac cuniculus *ein Stoll*/ Carcer, *Gefängniß*/ Caverna *Höhle* vel tabernaculum Eremitarum. Quoniam vero ut supra est videre §. XLI, majores nostri quam strenuissime metalla sunt persecuti, hanc derivationem à Cuniculis, *von denen Stollen*/ tanquam in effodiendis metallis causa maxime necessaria, desumptam, optimam esse eligenadm arbitraret.

benhagen arx olim ad Nobiles Ganerborum hereditario Jure pertinuit, ex quorum Familia Grubi. Quorum, Ganerborum scilicet nobilitas inde constat, quod Jus Ganerbinatus, de quo frequenter in Jure Feudali, ab illis suam traxerit originem; e) quo fiebat, ut major natu pactis conventis jus illud à Ducibus Brunsvicensibus & Lüneburgicis feudi loco acciperet. Anno vero 1272. Eques Cuno Gruben, provocata facinoribus suis justa Alberti M. I. ira, is armata manu omnibus juribus terrisque illum spoliat, cui illud accessit, quod obierit sine relicta sobole unicus ejus Filius Johannes Gruben, ultimus suæ Stirpis in Linea masculina; quo factum, ut plenum dominium tranquillaque possessio ad Albertum M. I. transferint.

§. XLVI.

Ne vero aliquorum Filiorum Alberti M. I. obliviscamur, Alberti Pinguis, & Wilhelmi, observandum, priori Ducatum Oberwald, ut Northemium, Göttingiam, & Mündam, pro sua portione cum tertia parte decimarum Ramelii montis accessa dimidia portione metallorum Zellerfeldensium & reliquarum civitatum obtigisse. Alteri vero Brunsvigam, & Guelferbutum cum metallifodinarum Herciniæ inferioris tertia & superioris dimidia parte accessisse; quoniam vero haud diu circiter duodecim vel tredecim annis regimini præfuerit, 1292. sine sobole decedens, terræ Brunsvicenses Fratri Alberto Pingui cesserunt. Quibus etiam per viginti sex annos felicissimo successu administrantis morte subitanea 1318. subsecuta, Filiis Ottoni caro sequenti ordine traditis reliquit.

ALBERTUS PINGUIS

Br. & Götting. † 1318.

 Otto carus accipit
 Brun. † 1334.

 Ernestus Gött.
 † 1379.

 Magnus I. pius suc.
 in Brun. † 1368.

 Otto der Obade suc. † 1394.

 Ludovicus suc. in Lüneb.
 † 1358.

Magnus II. Torquatus Dux Br. & Lüneburg. prop. med. Linde Br. & Lun.

D

§ XLVII.

e) Familiæ hujusmodi arce communi inter se gaudent, quam ab Imperatore Feudi loco possidendam habent. Notatu dignissimæ audiunt sequentes Friebergæ, Celnhufum, Salæburgum, Gryphiberga atque Rothenberga &c. Confer. Wurmser. de Feud: Impropr. Sec. 21, Kylling: de pactis Ganerb. Discur. 18, n. 4.

§. XLVII.

Sub quorum Imperio notandum, tempore Magni I. in fodinis Herciniæ inferioris, puteo corruente homines mille circiter miserandum in modum hoc casu obrutos periisse (*Conf. Georg. Agricol.*

Ruinis illis tot homines sunt oppressi, ut uno die quadringentas circiter foeminas viris orbatas esse annales loquantur add. Dn. Löhneiß in seinem Bericht von Bergwercken, par. V. fol. 77. item Chron. Saxon.)

Posteaque per centum annos metalla inculta mansisse. Adversum hunc casum refundunt in sex-cives Goslariensis, quibus totus mons fuerat elocatus, anno demum 1440. iterum restaurari ceperunt. Iisdem temporibus per totam fere Germaniam tanta grassata est contagio, ut referente Aventino vix quarta pars hominum superstes manserit. Hæc sunt illius verba.

Sævisima mox in universum terrarum orbem grassatur pestilentia, plerique mortalium extincti sunt, quarta pars vix superstes fuit, & subito lue raptati, subito dicto citius interibant, pueri, puellæ, læti mira referentes animam efflabant. Cœleste auxilium frustra quæsitum, à Pontifice maximo sacrificium peculiare adversus hanc pestem institutum, pagi, vici, ad solitudinem redacti sunt. Quidam iræ Dei tribuebant, vulgus à Judæis fontes intoxicatos credidit in perniciem populi Christiani, quam ob rem in plerisque vicis oppidis Judæi igne concremati sunt. Duodecim millia Judæorum pœnas crudeliter dedisse in regionibus nostris horum temporum scriptores referunt.

Quinimo, imperante Mag. II. tantus æstus in æstiva tempestate fuit, ut Cellerfeldenses & aliæ fodinæ per centum & septuaginta annorum ob defectum ligni atque aquæ succubuerint, nec prius florentes evaserint, quam auspicio curaque Henrici Junioris iterum caput erexerint.

Magnus

Magnus II. Torquatus
prop. mediarum Linearum
Brun. & Lun. † 1373.

Fridericus fit Bernhardus prop. mediæ Henricus prop. mediæ
Imp. † 1400. Lineæ Lun. † 1433. Lineæ Brunsv. † 1416.

Wilhelmus Senior in Calenberg Henricus Pacificus Woffen.
† 1482. † 1473.

Fridericus suc. in Calenc. Wilhelmus Junior suc. in Woffenb.
† 1494. † 1495.

Henricus Senior seu Malus in Ericus I. Senior in Calenberg
Brunsv. & Wolff. † 1514 † 1546.

Henricus Junior suc. † 1568. Ericus II. Junior suc. † 1584.

Continuationem vid. §. L.

§. XLIIII.

Quamquam vero summo conatu metalla est persecutus, ut *Winkelmannus* in *seinem Stamm und Regenten-Baum fol. 118.* testatur, tamen 1538. aliquantum detrimenti sunt perpeffa. Primo à Ducibus Saxonix Johanne Friderico & comite Philippo, qui illum omnibus suis terris ad quinque annos 1542. spoliaverunt, quoniam foederi Schmalcaldensi adjungere se recusans cum pontificiis faceret. Deinde civibus Goslariæ Henrico Juniori infensis, Herciniam superiorem invadentibus, omnia illi diruta fecerunt, multosque captivos secum abduxerunt. Terris vero deinde receptis, eo majori cura fodiinis promovendis incubuit.

§. XLIX.

Ecce vero unde Goslariensium odium profectum. Supra §. 46. legere est, imperante Magno I. sex ut loquuntur viris montem Ramelium fuisse elocatum. Henricus Junior 1514. Imperii Fasces in se suscipiens, juraque in Ramelium montem decimis metallorum exactis sibi vindicans, Goslarienses plane negant, dicuntque istas sex viris sub Magno I. cum omnibus pertinentiis, contractu emtionis venditionis fuisse traditas. Henricus fraudem hanc indigne ferens, bellum illis indicit. Interea dum bellum geritur, per Judices à se delegatos

legatos litem componere tentat Imperator, qui vero, rebus plane infectis, conventus suos plane dissolvunt. Goslariensesque à litibus tamen non cessant; sed suis sollicitationibus Cæsarem indefinenter fatigant efflagitationibusque importunis 1552. Henricus Junior armis tanta vi in illos incumbit, ut timore coacti ei totum Ramelii montem i. e. omnes fodinas, adjuncto certo silvæ tractu reddiderint. Sed male concoctas iras data occasione in Herciniam superiorem effundunt, & metalla devastant.

§. L.

Ne vero Serenissimam Domum Luneburgicam, de qua in §. 42. mentio fit, silentio prætermittamus; Johannes à Patre Ottone Puero in portionem suam dominium Luneburgicum accepit, filiisque ut ex sequenti Schemate colligendum successive tradidit.

JOHANNES accip. a Patre Luneburg. 1269.
in eodem anno, quo pater 1277.
moritur.

Otto I. Strenuus suc. patr. † 1330.

Otto II. † 1354. simultanee Imperio præfuit. Wilhelmus.

Mortuo vero Ottone, solus hic imperat † 1368. sine relicta mascula sobole, sed duabus solis Filiabus Elisabetha & Mechtilde. Quæ ultima cum in sponsum Ludovicum Magni I. filium haberet, tunc in heredem inscribit, hac lege, ut si forte Ludovicus mascula sobole destitueretur frater, illius Magnus II. illi succederet.

Ludovicus M. I. Filius suc. in Län. † 1358.
Magnus II. suc. Frat. † 1373.

Bernhardus I. prop. Lin. mediæ
Luneb. † 1433.

Henricus prop. Linæ Br.
† 1416.

Otto Claudicans suc. † 1445

Fridericus Pius suc. † 1478.

Bernhardus II. suc. † 1464.

Otto M. suc. Frat. † 1471.

Henricus Junior suc. † 1532.

Otto Senior Harb.
† 1549.

Ernestus Zelle prop. duarum
novar. Lin. Br. & Luneb.
† 1546.

Franciscus Gif-
horn † 1549.
§. LI.

Continuationem vid. §. LIII.

§. LI.

Inter hos Luneburgicæ Domus heroes diligentiorē attentionem meretur Henricus Junior, cujus duo Filii natu majores Carolus Victor & Philippus M. postquam in pugna ad Sivershusum cecidissent, successorem habuit Julium, Episcopum Mindensem, deinde in Brunsvicensibus terris Ducem, in quibus non solum summa, quam ad instaurandos puteos impendit, laudari venit industria (siquidem 1570. ob immensas divitias notissimum specum das Stufenthals Glück, serio instaurare anxie sollicitēque cogitavit) sed & confessionis Augustanæ promovendæ studium, scholis propterea constitutis, Academia præsertim, quam 1578. à se Juliam appellavit. Alias Erico II. Juniore 1584. plane sine heredibus mortuo, terras hujus Calenbergicas, quæ ipsi in portionem hereditariam cesserant in filium deinde cum aliis suis transtulit.

HENRICUS JUNIOR

† 1568.

Julius suc. in Brun. Wolff. † 1589.

Henricus Julius succ. in Wolffenb. † 1613.

Fridericus Ulricus suc. ultimus hujus Lineæ † 1634.

§. LII.

Filius iste Julii nomen avi & patris sui adjungens, Henricus Julius dictus fuit, Rector Academiæ Helmstadiensis perpetuus 1579. Episcopus Halberstadiensis, & 1583. Mindensis. Resignato vero utroque Episcopatu 1589. Patri sollemnissime successit, metalli-fodinas cum Herciniæ inferioris tum superioris non solum colendo diligentissime sustinuit, sed & alias sibi acquirere intendit, & Philippo II. Lineæ Arcis Gruborum 1596. mortuo, districtum huncce sibi vindicavit, venasque ibi magis & magis persecutus. Duces vero Brunsvicenses & Luneburgici ex Linea Zellenium Harburg & Danneberg, tanquam propinquiore, male hoc ferentes suas querelas detulerunt ad Imperatorem, permultosque annos inter se litigarunt, usque dum

D 3

mortuo

mortuo 1613. Henrico Julio, Fridericus Ulricus Filius, volens nec coactus, totum hunc tractum eis cesserit, suisque contentus tranquillam ætatem sine amplo labore peragens vitam cum morte 1634. haud relictis Masculis commutavit, & ita Lineæ huic Brunsvicensi Guelferbutanæ finem imposuit.

§. LIII.

Breviter itaque tum primis tum secundis lineis, cum Brunsvicensis Guelferbutanæ, tum Brunsvicensis Luneburgicæ Domuum ob oculos positis, ad Lineas juniores, quarum Autor Ernestus Zellenf. propero.

ERNESTUS Dux Zellenf.

Prop. novæ jam regentis Lineæ Brun. & Lun.

† 1546.

Henricus suc. in Danneberg
† 1598.

Wilhelmus Junior suc. in Zelle
† 1592. Prop. Lineæ Luneb.

Julius Ernestus Augustus suc.
in Dan. † 1636. in Br. † 1666.

Christianus Augustus Fridericus Georgius
suc. † 1633. † 1636. † 1648. † 1641.

Rudolphus Augustus Antonius Ulricus Ferd. Albertus
suc. in Br. † 1704. in Wolff. † 1714. in Bevern † 1687.

Augustus Wilhelmus, jam regens Dux Br. & Luneb.

Christ. Ludovicus Georg Wilhelm Joh. Fridericus Ern. Augustus
Dux Zell. † 1665. suc. in Zelle † 1705. suc. in Hann † 1679. Elect. Hann. † 1698

Georg. Ludovicus jam re- Frid Augustus, Maxim. Wilhel- Carolus Philippus, Christianus Ern. Augu-
gens Elector mus. † 1669, † 1703, stus.
Hannoveranus, Rex Angliæ.

§. LIV.

Nunc sermo faciendus de Augusto, Autore Lineæ Brunsvicensis & Luneburg: quem Maderus in Chronico montis sereni magnam Europæ lumen Reipublicæ que columen vocat. Vere lumen,
ob

ob inauditam qua Rostochii eminebat eruditionem. Lumen ob collectam ingentem Guelferbuti librorum supellectilem, ex qua totius Europæ florentissima Bibliotheca excrevit, ut ex sequentibus *Winkelmanni* colligendum.

Die Pallas sah' ein herrliches Haus mit Bücher stehen
 Zu Wolffenbüttel, die Augustus wohl besehen,
 Und aufgekauft hat. Ey nun, sprach sie, wirff mir
 Das Schloß, die Ocker vor, o Mars, was sonst bey dir
 Von Röhren-Cartaunen-Knall und Schall wird hoch geschäzet.
 Denck diese hat der Mensch, die Bücher GOTT gesetzt.

Lumen, cum distractos prius in varia capita Ducatus in se feliciter conjunxerit. Nam mortuo 1634. Friderico Ulrico ultimo Lineæ Brunsvicensis, illa ditio in eum æque transfertur. Metallorum tam strenuus fuit promotor, ut eorum gratia magnas calamitates sustinuerit. Nam 1625. Dux Sax. Johannes Georgius Goslariam invadit, suæque Domus Saxonica insignia columnis affigere jubet, prætendens ab Imperatore venas Goslarienses sibi dono datas. Augustus, his auditis, delegatos statim ad eum mittit, quæ esset illius expeditionis causa? quid illi cum metallis, ex literis scriptis legitima jura, quibus Brunsvicensium Domus in metalla gauderet, illi exponit. Quæ literæ ita sese habent.

Belangende die Bergwerke am Rammels-Berge, als den Zehenden, und andere Herrlichkeiten und Gerechtigkeiten an denselben, können wir nicht verhalten, daß dieselbe in Anno 1235. im Monat Augusto zu Mainz von Kaiser Friderico II. Ottoni dem ersten Herzogen zu Braunschweig und Lüneburg, davon nicht allein die Fürstlich Wolffenbüttelsche, sondern auch die Fürstl. Zellsche Linie Posterität, zu einem Kaiserl. Reichs-Lehn erblich übergeben, welche gesamte Belehnung aller in
 unsern

unsern Fürstenthum belegenen Bergwercken und befindlicher Metallen, folgendes von Fällern zu Fällern zu Behuff des ganzen Fürstl. Hauses Braunschweig und Lüneburg continuiert, und zwar eben diese Kammelsbergische in die Theilung gebracht worden, maßen den richtige und ungezweiffelte Originalia fürhanden, daß dieselben wohl ehemahls andern zum Aßter-Lehn auf gewisse Maas und Zeit angesetzt, auch dem Rath zu Gohlar auf Wiederkauff überlassen, und hernach so wohl von Wolffenbüttelscher als Grubenhagischer Linien, vermittelst einer ansehnlichen Summe wieder eingelöset, und in solcher Qualität bey dem ganzen Hauß gelassen worden. Solte denn gleich auf die absonderliche Bezeichnung, so etwan Herzog Heinrichen und Erichen dem Aeltern geschehen seyn mag, gesehen werden wollen, so ist doch solches bloß wegen der beschwehrlichen Irrungen mit der Stadt Gohlar, uns aber zu keinem Präjudiz geschehen, auch so wenig geschehen können, als vielmehr dieses unverneinlich wahr, daß nachgehends regierende Kaysersliche Majestät Ferdinandus I. den 9ten Nov. 1562. und Kaysers Maximilianus II. Anno 1566. allergnädigst beliebet, daß alle Herzogen von Braunschweig und Lüneburg, ohne Unterscheid der Linien, in die sämtliche Lehn gezogen, und daß sie sonderbahre Empfängniß der Lehn Dero Fürstenthümer Braunschweig und Lüneburg ihnen den Herzogen an ihren habenden Jure Agnationis & Successionis unnachtheilig und unverfänglich seyn sollen, gestalt wir auch zu Behuff unsers ganzen Fürstlichen Hauses nach Absterben Herzog Friedrich Ulrichs Ed. die Possels des ganzen Fürstenthums, und in specie auf des Kammelsbergischen Bergwercks, ehe und zuvor sich
einiger

einiger Mensch desselben genähert wohl befugter weise ergreifen, die Berg-Officirers in unsre Pflicht nehmen, und unser Fürstl. Wapen öffentlich affigiren lassen &c. sub dato den 7ten Octobr. 1634.

§. LV. Quid dicam de controversiis propter fodinas? quoad terras Brunsvicenses inter Agnatos Principes majoris adhuc erant momenti. Ad quas componendas 1635. praesentibus Augusto Seniore Friderico, & Georgio Wilhelmo, Ottone, Julio Ernesto, & Augusto, qui omnes Domus Brunsvicensis Duces erant, Brunsvigæ comitia conscripta sunt. In quibus ita terrarum portiones ordinarunt, ut Augustus Senior, Fridericus & Georgius Linæ Zellensis, Ducatus Calenbergenses, Göttingenses, & terras Gruborum pro sua parte acceperint. Mortuo vero 1636. Augusto & Friderico tranquillitatis amantissimo, Georgius 1636. totius regiminis gubernacula in se suscepit, filiisque Christiano Ludovico Hannoveræ habitanti, Luneburgum tractumque Gruborum reliquit. Qui & 1642. Wilhelmo, Duce Brunsvicensi Luneburgico Linæ Harburgensis, sine masculis emortuo, hanc partem suæ ditioni adjecit. Georgio Wilhelmo Zellæ degenti eam ipsam plagam. Postquam mortuus esset Christianus Ludovicus, illi in Ducatibus successit Calenbergensibus & Grubensibus Frater Johannes Fridericus, qui Hannoveræ sedem fixit, illoque anno 1679. vitam in mortem commutante, Serenissimus Frater Ernestus Augustus, Episcopus Osnabrugensis easdem regiones hereditario Jure obtinuit, illasque ad Filium natum majorem 1698. jam jam viventem Georgium Ludovicum, Electorem nostrum Hannoveranum Serenissimum, nunc Magnæ Britannæ Regem potentissimum transtulit. Is Princeps laudibus omnibus major, tum regionibus aliis, tum fodinis præsertim ita prospexit, ut subditi extranei pro ore fateantur venas nunquam adeo floruisse. (ut infra Par: II. est videre) Rex omnium Regum DEUS ter optimus Maximus, Clementissime Potentissimeque QVI VIVIS In Britannia rex GEORGI LVDOVICE & MagnVs In Ibl rex VIVIS Insignis (f) Te Te, E Filium-

(f) Annus coronationis inde fit conspicuus, ætate illius ad illud usque tempus regiminis æque accurrens numerus 1726.

Filiumque Principem conservet, suisque benedictionibus ita cumulet, augeatque ut seri subditorum Vestrorum Nepotes sub vestra stirpe longos annos maxima observantia feliciter vivant, obsequiumque & reverentiam testentur!

§. LVI.

Otto & Wilhelmus Duces Brunsvicenses & Luneburgenses Lineæ Harburgensis, hancce accipiunt regionem, ut Harburgum, Moisburgum, Hoyam, Blanckenburgum adjunctis omnibus appendicibus. Ottone vero 1641. mortuo Wilhelmus ditiones quidem solus, sed ad unum solummodo annum 1642. etiam sine sobole obiens obtinuit, deincepsque ad domum Luneburgicam, & quidem ad Christianum Ludovicum eo tempore rerum potentem concessit.

§. LVII.

Julius Ernestus & Augustus Junior Duces Brunsvicenses & Luneburgenses, Lineæ Dannebergensis in partem ditionum vocati possident Dannebergam, adjuncto Ducatu Brunsvicensi Guelferbutano uti §. 52. legendum, Julius Ernestus statim, cum vix per duos annos dominatus esset, sc. 1636. sine heredibus relictis ex hac vita migrat; sed Augustus Junior Imperii remos per 32. annos laudatissime tractans, 1666. postquam 87. annos vixisset, ultimum diem explens, ex diversis conjugis diversos suscepit heredes, ut Rudolphum Augustum, Antonium Ulricum, & Ferdinandum Albertum Beveræ degentem, Duces Brunsvicenses, & Luneburgicos. Quorum prior Dannebergam, & Brunsvigam, cum omnibus eo pertinentibus, alter Guelferbutum simili modo in suum Dominium accepit, utramque regionem mortuo 1714. Antonio Ulrico, nunc felicissime regnans serenissimus Heres Augustus Wilhelmus, Dux Brunsvicensium & Luneburgensium, Dominus meus Clementissimus consecutus est. Summe DEUS! qui nosti, quanti Reipublicæ interfit, & quanta inde in subditos redundant commoda, si Clementissimis Principibus unus Stirpis sibi constanter succedentibus pareant, quanta é contrario maneant illis erumnæ, si variæ gentis Dominos fortiuntur. Assistas quæso huic serenissimæ Domui, benedictionem Tuam ei impertire, augeas eam sobole serenissima, ut per multos adhuc annos clementissimè

tissimè

tissimo ejus imperio fruamur, filii fruantur, posterii fruantur, brevibus
A V G V S T W I L H E L M . D V X Br Vns V I g o L V n e b V r -
 gensls nestorII æVa VIVat oder zu Deutsch, Der
A V G V S T W I L H E L M Vnser Herzog Lebe Lange. [g]

§. LIX.

Quia vero metalli-fodinarum Historiam explicare scopus meus est præcipuus, haud prætermitemus, in antea dictis comitiis quod illas attinet, ita fuisse constitutum, ut à tribus supra dictis Lineis Zellensi, Dannebergensi, & Harburgensi in communi possiderentur fodinæ. Harburgensi vero 1642. extincta, ut §. LVI. legendum, hæc portio ad Luneburgenses accessit, solæque Domus Hannoverana & Guelferbutana nunc iis metallis alternis annis fruuntur, uti ex articulo octavo pactorum conventorum, quæ Duces Brunsvicenses & Luneburgici, mortuo Friderico Ulrico 1635. sanciverunt, patet. Pacta illa ita concipiuntur.

Vors Achte hat man sich Freund = Betterlich vereinigt, daß die sämtliche Ober- und Unter-Hartzische Bergwercke des Orts Gefundene und Ungefundene, wie auch die Hoheit über die Bergwercke und Berg-Städte, nemlich Zellerfeld, Wildemann, Grunde, und Lautenthal, ingleichen die beyden Rammelsbergischen und Zellerfeldischen Forsten, das Salzwerck zu Julius-Halle, auch Eisen-Factoryen und Hütten-Werck zu Gütteld (welches jedoch zu der Hoheit des Hauses und Amts Stauffenburg gehöret) noch zur Zeit bis auf fernere gütige Vergleichung unzertheilet zu gleichen Nutz und Vortheil zwischen denen dreyen Fürstl.

E 2

Linien

(g) Unde jam præsens annus ejusve numeri duplici modo colligendi 1726.

Linien pro quotis gemein seyn solle, dergestalt, daß das Berg-Amt und alles was dahin gehöret, nomine cummuni administriret, die Berg-Amts Diener und Officirers insgesamt communi consensu, bey deren Annehmung aber alle drey Linien gegen einander sich Freund-Betterlich und schiedlich zu bezeugen, sich erkläret, bestellet, in gesamte Pflicht genommen, zu denen gewöhnlichen Visitationen, Befahrungen, und dergleichen Nothwendigkeiten von allerseits Interessenten gewisse friedfertige und der Sachen kundige Personen jedesmahl, und wo möglich alle Quartal verordnet, die eingerissene Defecte und Mängel examiniret, abgeschafft, verbessert, und die Bergwercke auf das Beste als möglich zu guten Stande wieder erhoben werden sollen. Was auch für Sachen bis dahero für das Berg-Amt gehörig gewesen, die werden billig bey demselben zur Entscheid- und Vergleichung gelassen, so viel aber betrifft, die vor das Geistliche Consistorium gehörige Sachen, item die Appellationes in civilibus in denen Sachen, so für das Berg-Amt nicht gehören, als in welchen beyden Puncten der Superiorität über die Berg-Städte an ihm selbst beruhet, ist einmüthig verabscheidet, daß obgedachte Superiorität von obgedachten Zellischen Respectu Calenberg, und Dannebergischen, Respectu Wolffenbüttel. Linien alternative ein Jahr um das andere, vom ersten Januario des instehenden 1636ten Jahrs anzufangen, exerciret, und Fürstl. Zellischer Linie Respectu Calenberg das erste Jahr der Anfang gemacht werden solle; Und wenn also in Civilibus vor gedachter maßen appelliret/ oder in Consistorialibus eine Sache introduciret wird, so
werden

werden solche Sachen an den Ort und bey der Fürstlichen Linie, bey der sie die Zeit geführter Superiorität anhängig gemacht, billig ausgeübet. So viel aber zu denen Aemtern des Wolffenbüttel. eigentlich in deren Gränzen gehöret, es sey an Superiorität, Forsten, Forst-Gerechtigkeit, Jagten, Hölzungen, und andere Gerechtigkeiten, solches alles bleibt bey ermeldeten Aemtern wie vorhin.

§. LIX.

Pauca delibabo de religione, quæ in illis regionibus viguit. Sæculo X. XI. XII. XIII. XIV. omnes illorum tractuum incolas sacris Pontificiis fuisse addictos, facile, colligendum. Nam, ut unam ob hanc tangam civitatem, supra monui 914. Henricum Aucupem in loco, ubi jamjam Cellerfelda est sita, coenobium die Zelle dictum, extrui curasse, Monachisque Benedictini Ordinis tradidisse. Sed cum Martinus Lutherus in patrem haberet metallicum operarium, ejus in favorem desertis sacris pontificiis, Augustanam confessionem amplexi sunt metallifossores, veramque inter se introducunt Lutheri doctrinam, annoque 1539. primum sibi Lutheranum concionatorem (qui simul incolis Wildemanni præerat) constituunt. Henricus Junior male hoc ferens ejus abrogationem maximopere curat, aliumque Catholicum eis initiat. Lutherus vero haud absone dictus ελευθεροφ, homo veræ, haud fucatæque libertatis conscientiarum, homo, qui nos liberavit à servili Pontificiorum religione, qui libertatem nobis procuravit, veram justissimamque doctrinam secundum verbum divinum apprehendere, hic Lutherus, dico, hoc tempore metallicis in cor ita erat inscriptus, ut unanimiter constituent, nullis aliis interesse doctrinis, quam quæ Lutheri essent. Quamobrem istum Catholicum concionatorem plane rejiciunt, annoque 1548. alium, tamen consentiente Principe, initiant, veramque abhinc usque adhuc semper sunt secuti religionem, seu Augustanam Confessionem, in qua Henricus Junior, magnus antea Pontificiorum amicus, omnium exemplo postea magnus Lutheranus 1568. in vivis esse desivit. Et ita cum reliquis civitatibus metalliferis res sese habet,

semperque ita se habebit, si Deus ter optimus terque Maximus mihi sequens votum, quod Winkelmannus fovet, inauditum non remittet.

GOTT woll' Euch o Prinzen geben
 Gleiche Thaten, Heyl der Zeit,
 Gleiche Zier und langes Leben,
 Gleiches Rathen / Glücklichkeit:
 Und was weiters zu erdencken
 Wolle GOTT stets auf Euch lencken.

PARS II.

DE

METALLI-FODINARUM HARCICARUM USU ET PRÆ- STANTIA.

CAP. I.

§. I.

Premissa Disquisitione historica, in qua originem & progressum metallorum, tum in Hercinia inferiori tum superiori, pro virili investigavi, superest, ut, quod agendum restat, metallorum usum atque præstantiam explicatam eamus. Atque ut à scopo non aberremus, primo erit agendum de Personis ad culturam & effossionem metallorum necessariis, deinde de metallis ipsis, quæ ex hoc divite penu eruuntur, eorumque præstantiam ostendam. Postea in quem finem tanto cum labore effodiantur, docebo.

§. II.

§. II.

Quantum ad Personas, quarum auspiciis laboribusque insigne illud metallorum opus promovetur perficiturque, DEI ter optimi maximi ope auxiliisque praesuppositis, sine quibus frustra esset labor omnis, primo appellandi veniunt Potentissimi Serenissimique Principes Georgius Ludovicus, & Augustus Wilhelmus, qui singulari providentia metallorum bono prospiciunt, nec satis habent, illa sua auctoritate tueri, sed sumtibus etiam non parcunt, tum, ut collatis suis symbolis, veteres puteos situ collabascens instaurent, tum ut Mechanicos, opificesque rei metallicæ peritissimos præmiis ingentibus alliciant, invitentque.

§. III.

Sub illis Principibus rem metallicam curant administri illi, qui simul metallorum corpus ex praefectis & contribulibus constans constituunt. Ubi primo se offerunt summi metallurgiæ Praesides, die Ober-Berg-Hauptleute, quorum nomine Hannoverani regiminis alter est Eques generosissimus de Busch, alter vero nomine Guelferbutani Eques Generosissimus de Münchhausen. Illi quidem Cellerfeldæ non morantur, sed ternis elapsis mensibus eo se conferunt, tum ut majoris momenti lites dirimant, tum in statum fodinarum inquirent, illasque meliores reddant. Vices illorum in eorum absentia obeunt vicarii: Et quidem pro Hannoveranis Eques Generosus de Heimburg, pro Guelferbutanis Eques Generosus de Imhoff. Sedem illi constantem inter metallicos habent, Electoralique & Ducali auctoritate muniti, jura metallica tuentur, cum reliquis assessoribus per singulas septimanas de litibus minoris momenti cognoscunt, omniaque, quæ ad utilitatem fodinarum spectarent, cum iis accuratissime perpendunt. Illis proxime assidet Decumanus oder der Zehendner, qui Principum interesse observat, eorumque bonis & usui absolute prospicit, tum per singulas hebdomadas, tum ternis mensibus pecuniam distribuit Ausbeut, omne argentum excoctum purgatumque, quod decimam præstat, accipit in rationesque infert. Oder/ er muß alles einkommende Silber welches nur Zehenden gibt, und ihm ohne alle Verminderung und Abgang zugestellet wird, dem Landes-Herren und Gewercken richtig berechnen, und für sich nichts davon

Dabon

Davon entwenden, ferner bey den Wöchentlichen Anſchnitt gegenwärtig feyn, und ſeine Rechnung darlegen, in den Hütten bey Abwägung Kupffers, Bleyes, Gletts gegenwärtig feyn, und es dem Factor zu ſchreiben, damit es in alle wege treu und redlich hergehe. Illi ob gravitatem muneris Antigraſphus ſive adnotator ein Zehend-Gegeſchreiber, adjungitur, cujus officium eſt, omnia, quæ in ædibus Decumani quoad metalla ſervantur, æque ad evitandas fallacias adnotare, portiones metallicas, quas Kukos Ruße, Berg- Theile, dicunt, ſive quæ emuntur, ſive quæ venduntur, literis mandare, & in tabulas referre &c. Adjuncto Scriba ſive Actuario Metallico einem Berg-Schreiber, cujus officium eſt, intereſſe, cum rationes exiguntur, & omnia probe deſcribere. Aut, welcher auf den Leibe-Tag gegenwärtig feyn muß, über Friſtung und Steuer, Schiede und Verträge, vermessen und retardata ſonderliche Bücher führen, das Quatember-Geld der Schicht-Meiſter berechnen, wie auch alte und neue Zechen nach aufgelegten Muth-Zettul über Klufft und Gänge nach denen Umſtänden einſchreiben. Hi ſunt, qui ordinariam Jurisdictionem metallicam adminiſtrant. Certis vero anni diebus, præſentibus Conſiliariis tum Hannoveranis tum Brunſvicenſibus conventus ſolennior, die Berg-Rechnung, agitur, in quo accepta & expenſa examinantur. Huc etiam annotare juvat, quod inferioris Judiciï aſſeſſores ſingulis ſeptumanis viſitent fodinas, (Befahrung halten) metallicosque de ſucceſſu laborum ſedulo interrogent, ut putei excolantur diligenter, & metalliſoſſores eo alacrius ſeſe habeant.

§. IV.

Si forſe difficultas aliqua ſupervenerit, ſupremus rei metallicæ magiſter, der OberBerg-Meiſter, conſulitur, quomodo hic, quomodo illic cultura meliori ſucceſſu poſſit inſtitui, ſumtusque dimi-
nui. Et quo ea omnia rite obſerventur, ſuos iterum ſubſtitutos habet Magiſtros, Berg-Meiſter, qui neceſſaria ad extruendas conſervandasque in fodinis Machinas aliosque apparatus inſtituendos ordinant, vel qui Steuern zu denen Stollen, Strecken, Rünſten und andern Gebäuden mit ordnen, den Leibe-Tag beſuchen, die gemutheten Fund-Gruben und Maßen beſtätigen, und verlochſteinen, jederman unterrichten, die Gebürge beſahren / und Berg-Unkoſten über Noth-
dürfft

durfft in Anſchnit nicht paſſiren laſſen. Illis iterum ſubſunt Viri Jurati, die Geſchwornen, qui praſtito Juramento pollicentur, ſe indicaturos omnia, quæ ad uſum Metallorum accommodata, & ad damnum evitandum utilia crediderint. Huc etiam referuntur metallis fundendis & igne purgandis Præpoſiti, quorum primarius Fornacum ignitarum Præfectus der Hütten-Neuter, qui inſpectionem habet in excoctores die Hütten-Leute, iſtorum lites componit, modumque eis excoquendorum metallorum oſtendit. Porro Probator argenti, der Berg-Probierer oder Wardien, qui acceptas moleculas metallicas in fornaculis excoctoriis, in denen Probier-Deſſen, examinat, earum pondus quibusdam ſchedulis inſcribit, in argentumque fuſum ſeu purgatum, das Brand-Silber, quoad probitatem atque valorem inquirat. Simile fere officium habet fornacum Notarius der Hütten-Schreiber, qui etiam pulverem metallicum, den Slieg, in fornacellis excoquit, & quidem per partes minusculas, ut tanto certius de integra mole metalli fuſi iudicium inſtituant, concludendo à minori ad majus, & excoctores à fraude committenda impediuntur. Poſtea Chalcevticarum Magiſter, der Hütten-Meiſter, qui primus laboribus intereſt, & ultimus diſcedit, tenetur, ut operarios alacriores reddat. Hunc proxime excipit Argyrocatheros ſeu fuſor argenti, der Silber-Brenner, cujus officium alludit ſcriptura apud Davidem Pfalm. XI. Eloquia Domini Eloquia caſta; argentum Domini examinatum, probatum terra purgatum ſeptuplum. Die Reden des HERN sind reine Redem, wie ein Silber-Blick oder Kuchen, der auf ſieben teſten abgangen, und zu Brand und feinen Silber gebrennet iſt. Is acceptis à quæſtoribus & rationalibus fuſis argenti maſſis die Blicke, eas crucibulis immittit. & igne ſubjecto tam diu ſuis ſcoriis purgat, obruſum & aſſarium facit, ita, ut libra puri argenti octo unciarum ſit. Quo factò illud monetariæ rei Magiſtro, dem Münz-Meiſter, tradit, qui monetam novam inde fabricari excadique curat. (de quo *infra*) Ad ultimum ad hanc claſſem pertinet Dimenſor, & ſoli metallici geometricus Explorator der Marck-Scheider, qui ita jubentibus metallici tribunalis Aſſeſſoribus, ſolum explorare, metiri, in acta referre, rationemque volentibus reddere tenetur. Welcher gemeine Züge, Wehr-Züge, und verlohrene Züge machet, und Schriftlich verzeich-

verzeichnet/ wie tieff man ansitzen, und in was vor Tieffe man auslencken soll. Et Quæstor ærarius der Schicht-Meister, qui symbola à privatis in sumtus collata exigit, excipitque, in rationes refert, prospicit, ut fodinæ operariis satis multis sint instructæ, illis mercedem diurnam persolvit, iisque, quorum interest, suam ratam expensis deductis quarta quaque anni parte persolvit, sique morosi solutores fuerint, ratam ipsis competentem tam diu detinet, quamdiu impensas compensaverit unverzubuste Ruhe ins retardat setzen. Tandem & operarum Institor der Factor, qui fodinis necessaria, quæcunque illa sint, ut ferrum, sebum, aliaque procurat, rationesque impensarum singulis hebdomatibus reddit.

§. V.

Nunc ad operarios ipsos transibo, ubi primum occurrit salutationis inter illos usitata formula. Salutem omnibus nuncio &c. Glück auf alle mit einander, Berg-Meister, Geschworne/ Steiger, Schlegel-Gesellen, wie ihr hier versamlet seyd, mit Gunst bin ich aufgestanden, mit Gunst habe ich mich wieder nieder gesetzt/ grüße ich das Belag nicht, so wår ich kein ehrlicher Bergmann nicht. Originem illorum quod attinet, *Matbesius for. Conc. 2.* dicit, Tubalkain primum fuisse metallifossorem, à quo nomen accepissent suum, & *Albinus* in der Meißnischen Berg-Chronica pag. 55. Noæ Erben sind die ältesten Ruthen-Gänger, Schürffer, Muther, und Lehen-Träger gewesen. A quibus haud dubie descendunt fodinarum & operarum duces die Steiger, qui præsentis semper esse debent, ad excitandos fossores, eosque præprimis in extruendis fodinis adjuvandos, incisores die Häuer, quorum officium ex nomine patet, suntque illi diversi generis, die Schicht-Häuer, Lehr-Häuer, Gang-Häuer, Duppel-Häuer/ &c. Operarum ductores cum itidem varii existunt ut die Ober-Steiger, Poch-Steiger, Unter-Steiger, Graben-Steiger, &c. incisorebus auxiliatrices manus præbent, qui etiam, ut qui cuniculos agunt, suffodiunt, variis technicis nominibus appellati. Scilicet fossores ipsi, aquarum ductores, machinarum observatores, carucarum vectores, venas tundentes, malleatores &c. Als die Wasser
fer

ser-Knechte, Haspel-Knechte, Erz-Ausschläger/ die Gruben-Jungen, Wasch-Jungen, Poch-Jungen, Hallen-Jungen, &c.

§. VI.

Huc etiam referuntur, qui in fornacibus laborant, ut sunt separatores metallorum die Abtreiber, qui argentum à plumbo discriminant purgantque, vel qui dahin sehen, daß die Schür-Knechte die Asche sauber rühren, sichten und anfeuchten, sich wegen des Ausbringens und Schürschneidens mit dem Hütten-Meister bereden, damit selbiges weder zu abhängig noch zu groß und tieff ausgeschnitten werde, dabey gute acht geben auf die Schür-Knechte, daß sie nichts von Wercke und den Ofen-Brüchen veruntrauen, auch allezeit bey dem Ausbrechen des Heerds den Hütten-Meister/ Hütten-Schreiber, und Schicht-Meister der Gewerkschafft gegenwärtig haben. Fusores metallici die Schmelzer, quorum primus secundum sententiam Plinii Cadmus fuit aliive inferiorum subselliorum opifices, ut Carrucarii, carbonarii, saltuarii &c. Die Vorläuffer, Austräger, Schmelzer-Knechte, Aßter- und Schlacken-Läufer, Kohlen-Messer, &c. Ex quibus, quis qualisque in rebus metallicis ordo servetur, colligere est.

§. VII.

Vestibus, quibus induti incedunt, ab invicem distinguuntur. Nam qui in fornacibus laborant, albo longiorique indusio, cum corio anteriorem partem cingente incedunt. Metallici vero nigro utuntur indusio, cum corio posteriorem partem cingente ein Arsch-Leder, sed tamen cum hac distinctione, quod infimi ordinis simplicissimum gerunt, & in capite viridis coloris ut plurimum pileolum einen Schacht-Huth, superioris vero ordinis simile quidem habent indusium, sed adjunctis in eo plicis & in manibus securim ein Häckel, gestant. Olim & ense sunt usi, nonnullisque in locis ut Freibergæ adhuc dum utuntur, nostri vero penitus abjecerunt.

§. VIII.

Satis de Personis, quæ suam in fodinis operam collocant, satis etiam de arduo fossorum labore, quem sibi difficile imaginabitur

quisquis in rebus hisce ignarus & inexpertus fuerit. Verum enim vero quantis funestisque periculis sese committunt, nemini præter eos ipsos notum est. Ut unicum modo attingam, facile accidere potest, ut quis æere pestilenti correptus obcumbat, quod etiam his sæpissime contingit, qui cum Scalam die Fabri, ascendunt descenduntque, vi istius æeris oppressi deliquium patiuntur, & cadendo ad terram illiduntur. Quibus clementissime prospexerunt Principes, ut, si forte hoc casu membris truncati mutilique fiant, hi ex ærario metallico aus der Knapp oder Gesellschafts-Büchse ad dies vitæ sustententur.

§. IX.

Ad Instrumenta jam devenio, quibus fodiunt terram, & metallum effringunt, ut sunt Mallei, Cunei, Ligones, Palæ, Vedtes, reliquaque id genus ferramenta, quæ specialibus germanicis vocibus efferuntur, Schlägel und Eisen i. e. Keil-Fäustel, Kunst-Fäustel, Hand-Fäustel, Große Fäustel, Bohr-Fäustel, Sch-Stempel, Fimmel, Pauschel, quorum vestigia & in biblicis extant, Ist mein Wort nicht wie ein Pauschel, damit man die Wände aufklettert. Ortpeuschel, Buchschlage, Brech-Stangen, Pfleßen, Ziegen-Füße, Wende-Hacken, Böhrrer, Reim-Nadel, Patronen, Blas-Röhrrer, Gruben-Licht, Unschlit-Tasche, und der Escherper, item der Kübel, der Hund, die Einstreiche, Wand-Ruthen, Grund-Laden, Schacht-Stempel, Rappen-Hölzer, &c. De lignis, quibus substruuntur moles, & Schachte-Hölzer vocantur, monere haud abs re erit, hæc adhiberi, si montem ut talpæ agrum ita excavarunt, ut à ruinis illius obrui metuant, proptereaque lignis structurisque suffulciant: unde sequitur puteum nullum stare, nec instaurari etiam posse, nisi ligna suppetant. Deficiente tamen ligno, Hercinici nostri ut & Stolbergenses excogitaverunt modum ad moles suffulciendas, muros scilicet inædificant, ruderibusque den Schut, ad muros extruendos, quæ magnis sumptibus alias extraherent, sapienter utuntur.

§. X.

Inter Machinas haud infimum locum habent Hydraulicæ, quæ aquis cum educendis tum inducendis inserviunt das Kunst-Zeug,
vel

vel die Künste. Olim magno labore hanc aquam metalliflores exhauriebant, manibus pedibusque nitentes. Hanc machinarum speciem der Pumpen, *vid. in Dn. Löhneiß* annexis tabulis. Hodie vero modici laboris, & multo majoris usus ad inventæ sunt. Requiritur vero ad ejusmodi Machinam Rota das Rad, quæ eam movet, receptaculum Rotæ die Rad-Stube, in quo continetur, Alæ radii, bractica, perticæ, palangæ &c. suis itidem germanicis nominibus insignita, der Kunst-Graben, das Geflüther, der Leit-Arm, der Korb-Schacht, die Zug-Stange, die Halm-Röhre, die Säge, Spieß-Eisen, die Thürel-Röhre nebst dem Ventiel, die Strecken, die eisernen Güße, das Feld-Gestänge, die gebrochene Schwinge, Walzen, etc. Ad metalla ex fodinis extrahenda juvat axis in peritrochio fune convolutus instructus, canistrum &c. iterum nominibus suis appellata. Ein Rehr-Rad, eine Spindel, die Triffst, der Korb, die Locke, der Kessel, das Kreuz, Spieß-Bäume, die Donne, Globen, Ring, Seil-Haken, Schurk, etc. Huc etiam pertinent machinæ, quibus lapides metallici contunduntur, die Puch-Werke / quas pueri metallici dirigunt, die Puch-Zungen, partim pulverem ex lapidibus confusis lavando, purificando, partim separando inutilem à bono, partim vero etiam exsiccando. Machina vi aquæ movetur, consistitque ex Rota aus den Puch-Rad, Pistillis, Puch-Stempeln, alveo &c. quas ita germanice appellabis, Däumlinge, Puch-Rielen, Puch-Tröge, Puch-Leitungen, Puch-Seile, Rieael, Schoß-Gerinne, Schlem-Graben, Kiste, Schlieg-Fässer, Gefälle, Plauen, und Treig-Herde.

§. XI.

Huc spectat etiam Machina, quæ æerem pestilentem è fodinis submovet, die bösen Wetter vertreibet, æeremque salubrem gute Wetter, inspirat, ut incisores die Häuer tuto laborare queant. Figuram earum machinarum *vid. apud Dn. Löhneiß*. Goslarix, id quod probe notandum, multæ ex hisce machinis non habent locum, præprimis quod ad instrumenta minora pertinet: Nec lapides metallicos propter sui duritiem non nisi multo & violento igne subigere & domare queunt, unde fit, ut harum operarii nudi incedentes omnium calorem laborent.

§. XII.

Religio mihi esset, divinum vere instrumentum, divinatoriam scilicet virgam (Die Wünschel-Ruthe,) (h) silentio prætermittere, cujus ductu quod mirandum, metalla in puteis ubi, qualia, & pene quantum delitescant, certissime reperies. (i) *Conf. Harsdorfferus in Delitiis, Mathem. T. 3. p. 410. Dn. à Seckendorff im teutschen Fürstentum Staat, p. 400.* Nonnulli illud instrumentum plane pro illicito habent, & quasi diabolico, magicoque; sed nulla prorsus ratione subnixi. Haud quidem negaverim, magos virgula quadam olim esse usos, sed virgulam hanc nostram divinatricem, metallorum indagatricem fuisse, quis ostenderit? neque etiam illud obnuerim, non quamlibet virgulam metallorum divinatricem esse (sed ridiculo magiæ aliquid illi subesse) nam non omnes juxta metalliferum solum crescunt. Virgula divinatrix, quod certissimum est, non ubique locorum progerminat, sed præcipue circa veteres puteos an denen alten Pingen und Halsen, non ex arboribus suos ramos in altum protendentibus, sed ex fruticetis arbutisque, terræ adjacentibus, foliis ut plurimum lividi subcaerulei coloris ex corilis salicibus &c. (k) A divinatoribus von denen Ruthen-Gängers optime de illis erudiri poteris.

§. XIII.

Nunc paucis recenseamus superest instrumenta, quibus excoctores utuntur in purgandis metallis, ut rubigo detergatur, & scorix removeantur. ut die Aich-Kasten, die Karren, der Bock, die Krücke, die Schür.

- b) Nominis hujus deductio inde ni fallor petenda, quod in absciendis iis virgulis sciffiores abutendo certam fundant precationem vel benedictionem, promittentes, se tunc ad unumquemque virgulæ motum reddere de hoc velle rationes.
- c) Virgulæ istæ mercuriali exactissima cum metallis est sympathia, unde non in quærendis solum thesauris subterraneis vel venis, verum etiam superterraneis, terræ, marique adprobantibus Gallix nationibus usurpatur. Quid? quod! in prosequendis scaturiginibus rebusque furto ablati nobilem præstant effectum. Confer. Mathias Wille von der Wünschel-Ruthe. Theophilus Albinus in seinen entlarfften Idolo der Wünschel-Ruthe.
- d) Rami isti, quod notandum, optata Costellatione ut ♃ vel ♄ ante solis ortum sunt absciendi, & quidem se issura transversa von unten auf. Nonnulli quidem paria prædicantur de aliis materiis, uti emunctorio, in fundibulo einer Liches Buzel oder Tabacks-Pfeife aliisve, sed absque ullo fundamento.

Schür-Schauffel, der Stoßholm, die Stachel-Zange, Feuer-Hacken, Wage, die Kösten, Hahe und Stich-Deffen, der Treib-Herd, der Hut am Kranig-Zuge, die Berseh-Wand, die Zarcen &c. Porro die Fürckel, das Stech-Eisen, der Bley- und Glath-Hacken, die Rölle, Kraile, Kolbe, Stößel Prütche, das Reneisen, Rühr-Hacken, Probier-Löffel, Silber-Spieß und Meißel, Stoß-Hölzer, Schienfasse, Werck-Hammer, Lesch-Schur, und Kohlen-Schauffeln &c. Satis de instrumentis, nunc progredior ad rem ipsam, cujus causa tanti instituuntur labores, scilicet ad metalla ipsa.

CAP. II.

DE

METALLORUM HARCICORUM PRAESTANTIA.

§. I.

Nunc rem ipsam seu metalla aggredior. Opera vero erit pretium, materiam, ex qua metalla generantur, investigare. Metalla teste Jobo generantur in matrice terræ, quæ aqua restagnat, haud secus ac infans, qui ex parentum semine in utero matris gignitur. Die Metallen werden formiret und geziegelt in dem Mutter-Leibe der Erde, da viele Wassers ist, gleich wie ein Kind aus der Eltern Saamen in Mutter-Leibe geziegelt wird. Alibi dicit, ex pulvere terræ formatur ferrum admixta aqua. Aus der Erden Staub wird Eisen, welcher mit dem Wasser vermengert wird. Ex quo colligas, generationem metallorum opus divinum esse. Quid enim vilius quam aqua & pulvis? unde tamen corpus tam purum emergit. Quid? quod! opus illud esse divinum, etiam exinde concludes, quod divites venas aliquando pandet, quas die subsequente recludit, in specialem mortalium argenti nimio plus cupidorum punitionem, monente Daniele, terram agrosque incolas puniendi causa sæpius esse steriles, quod accidit ita etiam metalli-fodinis, ad punienda

nienda

nienda metallicorum scelera. Inde mos inter metallicos maximo-
pere laudandus, ut laborem semper precibus DEO fundendis inci-
pant.

§. II.

Ut vero metallorum generationem paulo attentius examine-
mus, absit, ut Jobi sententiæ contradicam, hanc ex coagulatione
aquæ & terræ arcessentis. Interea negaverit nemo, aquam illam ter-
ramve certo quodam modo oportere esse contemperatam, quæ con-
figuratio nulli præter Deum comperta. Aristoteles, Theophrastus,
& alii huic quidem contradicunt, ac si lapis metallicus ex pura exha-
latione terræ sine aqua fieret. Albertus tamen & Avicenna satis
demonstrant, quibus haud dissentior, lapides omnino ex aqua & terra
quæ sulphur & bitumen argento immixto consistere. *Confer. Georg:
Agric: de ortu & causis subterraneorum Lib. V. fol. 75.* Quod & pro-
pria experientia, quippe qui à prima juventute inter metallicos vixe-
rim, attestari queo, vetustissimos puteos magna aquarum copia exun-
dantes, & propterea relictos postmodum, cum de novo instauraren-
tur, optimas produxisse venas.

§. III.

Nonnulli quidem ex Chymicis defendere audent, metallum
vel lapidem metallicum solum mercurio esse attribuendum, ceteras-
que inde partes, ut sulphur & bitumen, quæ præcipuæ sunt, penitus re-
jiciunt. Quod tamen in expertis habeo Goslaræ, ubi torrendo mit
Rösten sibi metalla adiscunt talem foetorem exoriri sulphureum, ut
laborantibus inde certus morbus metallicus die Berg-Sucht accre-
scat. Quamobrem incisores die Häuer incipiendo sulphure, Bi-
tumine & Arsenico (non vero mercurio) (nam si ea non colligunt
metallorum fossio ei est detrimento, quoniam metallum haud multo
gaudet argento *Conf. Eöhneiß fol. 56.*) faciem larva obtegunt. Quam
sæpe non accidit, ut fodinæ in flammis voluntarie erumpant, quæ
nulla alia concurrente materia exoriuntur, quam ex multis particulis
sulphureis, & bituminosis, quæ ita interno terræ calore comprimun-
tur, ut ignis inde excrescat.

§. IV.

§. IV.

Alii ex Mercurio & Sulphure metalla omnia conflare existimant, quod nego. Quia argentum vivum metallum in suo genere perfectum est, quod proprias sibi habet venas, quæ Cinnobri nomine veniunt Zinnober-Erße, ut ex Misniæ fodinis colligitur, & quia ordinarie metalla una cum sulphure & bitumine admixtum habent, quod quidem bitumen plurimi metallicorum argenti nutrimentum & matricem appellant. Quod vero ex sulphure argentoque vivo commixtis per artem & ignem metallorum color immutetur, exinde non sequitur, à natura eundem procedendi modum servari. Nam ab arte ad naturam nulla est legitima conclusio. Vitra tinctoria gemmas expriment coloribus, inde non sequitur, per naturam ita fieri. Mirum prorsus est hominum genus alchymica gens & natio, tam diu naturam sequuntur, Hypothesesque suas defendunt, donec pauperes, auroque destituti, cui tamen inhiant, excedant, evadant, erumpant. Id quod & Scaliger de subtilitate adversus Cardanum Exerc. 32. concinne exprimit. Alchymistæ pro carbonibus cineres, pro argento & auro cinerum favillas in fornace relinquunt.

§. V.

Alias hic etiam divendunt nugas fabellas, connexionemque Planetarum cum metallis prædicant, ac si quodlibet metallum talem similitudinem cum suo Sidere haberet, ut proles cum parente. Aurumque Soli, Argentum Lunæ, Plumbum album Jovi, nigrum Saturno, Æs Veneri, Ferrum Marti, & Argentum vivum Mercurio attribuant. Hanc connexionem esse absurdissimam vel inde patet, quod non plures quam septem planetas habeamus, & tamen plura sint quam septem metalla; Inde quæstio mihi esset movenda, quos Planetas reliqua metalla pro suis parentibus agnoscant, alioqui spuria? respondent quidem nonnulli, certis planetis etiam plura metalla quam unum, quam commode posse attribui. At cur non omnia Soli aut Lunæ dedicant, aut duabus hisce simul, sic majori adhuc compendio studuissent.

§. VI.

Assentior in hac re Gilgil Arabi, qui plane hanc metallorum
 G gene-

generationem igni adscribit subterraneo, cujus vis & efficacia major est, cum extima terræ superficies frigidior ut in Hercinia gelu obducta. Terræ enim calor in interioribus visceribus concentratur necesse est, virtutisque tanto majoris, ut purum imo purgatissimum veluti ex fornace exiens sæpissime effodiant argentum. Quid multis? ex confectione vitri liquescit, quod quemadmodum vehementissimo igne è liquato cinere exprimatur, ita etiam metalla haud aliter, quam vi ignis in unam massam coalescere & ab invicem separari possint. Conf. omnino *Georg. Agricol. de ortu & causis subterraneorum Lib. V.*

§. VII.

Ut pluribus demonstrem, ignem esse subterraneum, qui metalla coquit, venasque in dies pullulantes recrudescentesque de novo parit, testes erunt mihi Mathesius in Sarepta sua & *M. Albinus in Chronico Misnico*, dicentes, specum quandam 1576. in monte *S. Andreae* repertam, quæ singulis tribus mensibus sociis & consortibus 60. unciales argenteos distribuerit. Quodque notatu dignum argentum, jam elaboratum in magna copia inventum, fluidum tamen, ut posset manibus comprimi, & butyri speciem referebat, cum vero in vase reconditum esset, ibique exsiccatum, terræ fistilis formam habuisse, sed igne admoto statim purum & obrusum argentum, centumque pondo argenti esse factum. 1576. ist in *S. Andreas-Berg* eine Zeche *S. Georgen* fündig worden, welche alle Viertel Jahr 60. Rthlr. von einem jeden Rucks Ausbeut geben; und ist besonders wohl zu mercken, daß in derselben zum östern weich-fließend gediegen Silber gefunden, welches aus dem Gange und Drusen geflossen, daß man es mit Händen zusammen raffen können, und ausgesehen als eine Butter-Milch. Wenn man es ins Glas geschöpfet, und es darin trucken worden, sey es keinem Metall, sondern einem Ehon gleich anzusehen gewesen: jedoch wenn es ins Feuer kommen, wäre es alsobald fein worden, und hätte der Et. davon in 100. Marck Silber gehalten.

§. VIII.

Satis de origine metallorum. Nunc metalla, quæ Hercinia nobis suppeditat, persequar. Primum vero eorum diversa genera recense.

tensebo, ut sunt 1) metalla argento imprægnata, quæque varii generis sunt.

a) Metallum splendens *Glanz Erz*, quod cum argento & plumbo sæpissime etiam cuprum admixtum habet.

b) Purum *from Erz*, quod ad minimum dimidiam partem argenti habet, & reliqua parte plumbum est.

Hoc enim est universale in re metallica principium, omne metallum argenteum semper aliquid plumbi in se habere, & vice versa, omne plumbeum semper aliquid argenti. Inde metalla, quæ plumbum secum habent, statim his inferam.

c) Metallum luteum *Bleyschweiff* oder *Mulm*.

d) Lutum seu nondum ad perfectionem redactum *Schmer-Erz*.

e) Metallum rubrum *roth Bley-Erz*.

f) Metallum vitreum vel molle *Glasz-Erz*, quod metallici ut purum jam excoctum plumbum dissecare possunt.

g) Metallum rude album pellucidum *weiß Gûlden Erz*, quod metallo puro dem *frommen Erz* haud dissimile, modo cum hæc distinctione, quod illud ceu vitrum pellucidum, aurique aliquid pollicetur, hoc vero non.

h) Rude rubrum seu *Chrystallinum roth gûlden Erz*, ob splendorem & bonitatem ita dictum, de quo metallici referunt, hoc si diu in fodinis remaneat, ex illo tandem purum fieri aurum.

i) Alias in nonnullis specubus, ut supra monui, jam defoecatum effodiunt argentum *Gediegen Silber*, in aliis stamineum, *Drats Silber*, in aliis quasi limatum *gefeiltes Silber*, &c. quod rarissime contingit.

§. IX.

2.) Metalla quæ Cupro imprægnantur sunt iterum varia

a) Metallum Cupri album *weiß Kupffer-Erz*.

b) Flavum. *Gelb Kupffer-Erz*.

c) Canum. *Graues Kupffer-Erz*, etc.

Huc etiam referuntur lapides hexagoni & heptagoni, qui ex calore æque gignuntur, sed superveniente vento agitati, multiformes fiunt, & dentati, ita statuente *Mathesio Sar. Conc. III. fol. 46. Die Druse n*

Drüsen kommen von der Hitze her/ in welchen das Wetter aus und ein zeucht, da so schöne Zäncklein werden, die der Wind poliret und abecket, daß sie ihre rechte Abtheilung, gleiche Seiten, und abgestohne Rumpfe haben.

3.) Metalla, quæ ferrum.

a) Quæ in se tale exhibent, eorum habemus unam tantum speciem.

b) Quæ chalybem dant. Hæc recensita metalla sua singulari proprietate gaudere nemo inficias iyerit.

§. X.

Hosce thesauros omnes in Hercinia nostra non solum desiderabis, & quidem in inferiore, sed & pretiosissimas mineralium species deprehendes. Profert illa aurum, quod ab argento separatur, argentum, glæctum, plumbum, cuprum, ex rudi metallo eductum, ut & cuprum ex ferro, ope aquæ universalis, quæ ex Ramelii monte effluit. Ex lapidibus argenteis, qui ibi effodiuntur, vix drachma argenti elicitur. Quoniam vero multi sunt, operæ pretium merentur ex mineralibus sulphur, quod est pinguedo terræ, quam vis caloris exprimit Conf. Georg. Agricola de ortu & causis subterraneorum Lib. III. fol. 45. Cadmia, vitriolum hungaricum, seu atramentum sutorium, vitriolum viride grüner Glimmerstein, vitriolum coeruleum album, Zöckel, Gut oder Rosen, Gut, Atramentum canum, Grau Atrament, & atramentum rubrum materiam luteam, quam cuniculus ibi præbet Ocker, Gelb, sebum metallicum Berg, Talg, alumen plumosum Feder, Weiß, Milti &c.

§. XI.

Hercinia superior, ut Cellerfelda, Lautenthalia, Wildemann, & Grunda, item Clausthalia, Andreæ mons, Altenavia &c. nobis similia donant. Lautenthalia ex ditissimis argenti lapidibus aurum, reliquæ civitates solum argentum, plumbum, cuprum & alia. Metalla argentea, quæ Zellerfelda & quidem copiose alit, ad minimum quinque ad sex tetradrachmas ponderis habent. Lautenthaliam civitatem revocans, hæc metallum rude album & rude rubrum è fo-

dina

dina nomine Lautenthals Glück, copiose profert, ut, qui in portionum metallicarum societatem veniunt, pro una portione quam kukci loquuntur, singulis tribus mensibus 30. unciales argenteos Ausbeute, accipiant. Grunda præprimis lapidibus gaudet ferreis, quos Ibergamons fovet.

§. XII.

Quia vero sæpius incidit vox Kukus, de hac patica dicam. Nomen hocce ex sententia Mathesii ortum à primo earum partium divisore, nomine Kukus, qui totam specum in portiones divisit. Cum iis vero res ita sese habet, puteus simulac instauratur, statim partes suas certas 128. quæ Kuki audiunt, recipit, quæ distrahuatur inter societatem contrahentes, & ad fodinam excolendam sumtus pro rata conferunt, indeque sumtuum largitores vocantur.

§. XIII.

His itaque divisis, rationum Magister der Schicht-Meister, init sumtuum faciendorum rationem, ita, ut symbolum cuiusque portionis unum, duos tres aut plures thaleros efficiant Zubuß, qui in distributis propterea Schedulis significantur, singulisque tribus mensibus prætermisiss eos solvere symbolorum largitores sunt obligati, si vero istam solutionem ad quatuor septimanas usque negligunt, partibus suis omnibus privantur, so kommen sie ins retardat. Senatus & Basilica, si quas habent portiones, symbola non solvunt, item Dominus territorii, qui quatuor accipit, sed loco symbolorum ligna omniaque instrumenta quæ ad fodinas modo necessaria sunt, præbet.

§. XIV.

In puteo crescentibus deinde magis & magis venis, symbola & sumtus in illius culturam adhibiti minuuntur, & tandem, si ex venis satis argenti promitur, symbolorum largitores expensas ex suo facere non tenentur, quin potius illis singulis tribus mensibus aliquid lucri distribuitur, quo ad portiones emendas fiant alacriores. Lucrum illud Decumanus distribuit, lucroque illo crescente ex 128. partibus 132. sunt, quatuor Ecclesiæ & Senatui attributis.

§. XV.

Ad reliquas Clausthaliensium me converto fodinas, quæ certe ejusmodi sunt momenti, ut hodiernis diebus inter optimas totius Germaniæ summo jure possint referri. Diversa illæ etiam nobis proferant lapidum genera, ut metallum rude vitreum *Glas Erz*, rude album pellucidum *weiß Gûlden Erz*, rude rubrum *roth Gûlden Erz*, ut & metalla rudia cuprea & alia. Est, quod miremur, jam à multis, sæculis semper civitatem aliquam metallis nobilem circa hunc tractum extitisse. Nam ex historicis relatum legimus sec. XIV. & XV. Andreæ montem ita floruisse, ut nihil supra potuerit. *Dn. Mathesius in Sarepta ut & Albinus.* Fodinam quandam nomine *St. Georgen* laudibus extollere satis haud possunt, quæ non solum purum argentum protulit, sed & pellucetissimum lapidem metallicum rudem rubrum, imo optimum metalli vitrini genus; Paucis, tales occulti fuerunt thesauri, ut igne specubus subjecto (nam pulvis nitratus eo tempore non erat usitatus) ad dissolvenda eorum vincula, ligna puro putoque argento, deinde metallici obducta reperierint. Quid? quod! Specus nomine *St. Jacob* tales ostendit metallicos lapides, ut gemmariorum Lipsiensium quidam pro uno 500. thaleros sit licitatus, qui 62. Marcas argenti ponderabat. *Theuerdancf, St. Anna & Gnade Gottes*, similibus superbierunt gazis, præcipue vero argento stamineo *Haaricht Silber*, cujus tantam habuerunt copiam, ut quisque in portionibus socius 40. unciales argenteos quarta quaque parte anni in lucrum *Ausbeute*, acceperit. Quoniam vero puteus talis multis obnoxius est fati, ita ut quandoque Deo mortalibus irato venas derepente subducat, modo inundetur, nunc etiam, si unius seriei non sint venæ *wenn sie nur Nest und trümmer weiß gefunden werden*; sic pedetentim factum, ut in dies magis magisque metalla decreverint, tandemque inculta prorsus permanerint.

§. XVI.

Hodie vero cum reliquis, ut Clausthaliensibus & Altenaviensibus, florere iterum atque iterum Andreanæ ceperunt, ut nihil aliud producant, præter metallum album *weiß gûlden Erz*, & quidem ex
fodina

fodina nomine Samson, quæ ita argentifera, ut meis temporibus, cum fornaci immiffæ fuiffent moleculæ metalli, ut ibi expurgarentur, tanta argenti copia imprægnata, ut illi continendæ capax non fuerit fornax. Quoniam vero non femper ex voto i. e. copiofe, & in continua ferie, fed modo per intervalla *Nester-weiß*, procedit portio, haud plus quam 16. unciales argenteos in lucrum offert.

§. XVII.

Quid dicam de Clausthalia benedicta? non incongrue dico benedicta, nam si divitias quibus affluit perpendo, videtur, omnem benedictionem in ea sedem locumque sibi elegiffe. Quis enim non obftupescit ob immensas fodinæ nomine Dorothea gazas, quæ tantum numerum metallicorum lapidum argento ditissimorum fovet, ut nesciant loca, quibus eos contineant, & ligna, quibus fundant ædes ad eos conservandos, vix suppetant. Gaudet 132. partibus, quarum una quæque 110. unciales argenteos *zur Ausbeute*, affert. Inauditum certe proventum, à prima metallorum inventionem! Prope ad illam accedit Carolina benedicta, quæ quidem metalla æque copiose profert, non vero in tanta copia ut Dorothea! inde modo 50. unciales argenteos proventus offert. O qualis benedicta Carolina! O qualis formosa Dorothea! Si omnes Dorotheæ, si omnes Carolinæ ejusmodi virtutibus essent præditæ, quam libenter sibi sponsas ejusmodi adsciscerent, mihi que ipsi adsciscerem.

§. XIX.

Ne vero taceam aliorum puteorum valorem, schedulas metallicas cum pretii tum lucri *Berg-Preis und Ausbeut-Zettel*, adjeci. DEUM ter optimum Maximum precor, ut Venas cum Herciniæ inferioris tum superioris fartas tectasque conservet, ut ad multos annos Principes suos thesauros, cives pecuniam metallicique panem exinde accipere possint.

CAP.

CAP. III.

DE

METALLI-FODINARUM HAR-
CICARUM FINE.

§. I.

Quæret aliquis, qualem metalla habeant usum, & quo fine excolantur? libens illud fatebor, certiozem videri ex agrorum quam ex venarum cultura proventum: qui enim agros excolunt, non habent, unde sibi à successu metuant, terra semen sibi commissum cum foenore certo restituit: qui vero in puteis operam sumtusque collocant, securi non vivunt, in dies solliciti, fore ut venæ cessent & frustra facessant hi scrupuli, nihil in vita aggredi sustineremus, si certa omnia expectanda; speranda meliora, nusquam animo despondendum.

§. II.

Quo vero cuivis pateat, quantæ utilitatis sit cultura metallorum, nunquid metalla præbent, quibus subigantur agri, & demettantur frumenta; Metallorum etiam generatio DEI omnipotentiam magnamque ejus sapientiam magnificentius demonstrat, quam Agricultura. Quilibet simplicior rusticus modum, quo crescit frumentum, novit, rationesque incrementi illius reddere sufficit, inter metallicos pauci, nemo potius de generatione & formatione metallorum rationem reddere potest, quam Deus ter Optimus Maximus, qui sibi soli reservavit, ut ex Alchymistis evidenter patet, qui à tam multis annorum myriadibus in hæc DEI secreta penetrare satagunt, nec nisi ventum, & fumum inde reportant. DEI ergo immensam sapientiam, omnipotentiam, clementiamque in metallis mirificam admirare, atque is esto finis laboris metallici primarius.

§. III.

§. III.

Cui accedit salus Reipublicæ, Principisque commodum, quod per metalla cum tempore belli, tum pacis promovetur, & quidem Principis res optime agitur, si bellis implicatur, quæ certe haud parum requirunt argenti, ex fodinis illud petere potest, quantum opus habet, nec habet necesse subditos immodicis exactionibus tributisque opprimere. Longe majoris etiam momenti est tempore pacis, pace vero stabilita, prima hæc Principis cura est, ut vastatas afflictasque sævitia belli provincias instauret recreetque, in fodinis vero suis ut in publico ærario media certa reperi, & quibus subditis parcendo omnia pristino statui restituat. Paucis, Princeps talis potest sine incommodo subditorum exercitus conscribere, urbes exstruere, & tamen thesauros posteris relinquere. Sic tales divitias Philippus Alexandri M. parens, referente Diodoro Siculo, per singulas septimanas ex metallis sibi adscivit, quas plurimi duodecim millia coronatorum æstimant, inde magnas urbes exædificavit, aliaque ad usum Reipublicæ magis magisque observavit. Propius ad nostra tempora deveniam, nonne Ferdinandus ex metallis Bohemicis ultra modum est ditatus? Et qualem quantamque argenti vim nostri Principes cum anterioris temporis tum præsentis ex Fodinis collegere vid. *Georg. Agricol. de veteribus & novis metallis Lib. III. Principes vici Brunonis, inquit, bona cumularunt ex Cellerfeldi fodinis altisque.* Felices Principum illorum subditos, qui multis haud gravantur oneribus, in suis fodinis abunde reperiunt, unde suo splendidissimo comitatu alendo sufficient, palatia vere regia extruant, oppida arcesque muniant, immensos alant exercitus. Hæc Fodinæ nostrates præstant commoda.

§. IV.

Expedit etiam bono Reipublicæ, ut Principum subditi ditentur, quorum bonis si indiget Princeps, præsto illa sint. Quantum vero fodinis privatorum facultates augeantur, noverunt, qui partem in fodinis habent, societatisque metallicæ membra sunt; Exempla multa profert *Georg. Agricola de veteribus & novis metallis*, interque alios ex metallis ditatos recenset Comites Mansfeldenses, Barones de Pflug, de Rosenberg, Nobiles de Sleinic de Schönberg, de Stornedel, de Spiegel & alios. Quid & homines privati, nam

H

memi-

memini ipse conterranei mei alicujus, qui prius Iro pauperior, deinde ex metallis ingenti lucro facto postea ditissimus evasit, nec dicere dubitavit, nunc se à paupertate esse securum, planeque fieri amplius non posse, ut egestati succumberet. Temere dictum quidem & confidentius, unde tamen quæstum ex fodinis quæsitum existimes

§. V.

Ultimo reputent etiam, quantis & quam multis incommodis obnoxia esset, quæ prius obtinuit rerum permutatio, quæ quidem si haud successisset argenti inventio nunc adhuc obtineret. Quid enim molestius, quam commercia rebus commutatis instituire. Vis carnibus vesci, comprimenda tibi esuries, si frumentum aliudve tibi non suppetat. Quanta rerum confusio! Postea vero homines sapientiores facti, hanc molem abrogare laborarunt, pecuniamque introducere. Quinam vero priores argento usi fuerint, varie disputatur. Herodotus Lydiis, Plinius Servio Tullio, alii Jano &c. attribuunt, nihil vero certi ullibi reperitur. Hoc solum certum est, primis sæculorum temporibus metalla jam floruisse, quod ex diversis sacrae scripturae capitibus apparet, sed de argento excusso vel impresso, de quo jam sermo est, nullibi constat, si Plinium excipias, qui asserit, Servium Tullium Romæ primum ob magna pecorum commercia, seu ob ingentem, quem percipiebat ex pecorum commercio proventum, pecudis effigiem imprimi jussisse; inde adhuc ad hæc usque tempora Latinis argentum pecuniæ nomine audit.

§. VI.

Hodie signati argenti nihil novi est. Verum enim vero, Princeps, qui monetæ fabricandæ excudendæque Jure gaudet, magni habetur. (1) Inde nonnulli, qui suis in ditionibus venis plane carent, argentum magnis sumptibus cœmunt, competens Jus monendi exerceant, quod Statuum Imperii privilegium est. Multo melior est illorum Principum conditio, qui ex propriis fundis argentum eruere possunt, ut nostris Nutritoribus Clementissimis accidit, qui

1) Jus fabricandi monetam ad regalia maxima haud male referendum Rosenth. Consol. 48. Indeque Imperator sine Electorum Consensu concedere ulli, haud potest Cap. Leopold: Art. 34, nec coheret hoc Jus superioritati territoriali Myler de Statibus Imper. 6. 7. §. 3. Ad fabricandas vero monetæ varia Jura consideranda veniunt, ut

1) monetæ Jus & cura vel legibus monetariis convenientia.
2) Concessio monetæ cudendæ, quæ soli Imperatori competit, quæ vero solum extendenda ad hos, qui non sicut Status Imperii, ut Prævia salescivitates quæ sunt

Made

qui certe præ aliis sunt felices, quod optimas totius Germaniæ metalli venas nunc foveant nitidissimasque argenti excudendique formas possideant, unde tanti momenti nostras fit, ut Judæi, quotquot ad se trahere possunt, corrodant, eaque iterum liquata vasa denticulatasque tærias exinde confici curent.

§. VII.

Hac occasione pauca de monetandi genere adhuc adjiciam. Supra jam breviter monui, monetarum Magistrum Dec Münz-Meister argentum excudendæ monetæ idoneum, postquam defœcatum purgatumque illud esset, à Decumano soluta pecunia accipere; quo facto, argentum illud de novo funditur, & quoniam argentum obrusum non ita commode operarii ob perexiguam formam, quæ inde excrefcit, excudere possunt, & etiam Principi noceret, cui inde parum frugis & commodi accresceret, certam portionem cupri addit (v. g. 100. Marcis argenti quas liquat XI. Marcas tetradrachma & IX. grana) & deinde liquato argento, certas moleculas conficit, quæ in diversas secantur partes tum ad thaleros, vel ad florenos &c. operariis suis fabricandas committit, qui exinde pecuniam vel imprimendo vel excudendo conformant. (m)

§. IIX.

Hic vero quæstio exsurgit, utrum melius sit, pecuniam excudendo conficere, an prælis subjiciendo? Ad quod respondeo, contrahi quidem laborem, & operas esse concitatiores, cum impressoria machi-

N 2

machi-

Magdeburgum, Hannovera, Stralsundum, Stettinum, Wismar &c. nam respectu eorum, qui sunt status Imperii, aliter sese habet.

- 3) Jus ipsum cudendi monetas.
- 4) tandem Jus monetarum officinam habendi. de quibus omnibus videas Goldast. de re monetaria Krull. de Jure Regal. monetæ. Nonnulli Doctorum hujus Juris locationem esse plane interdictam etiam defendunt Rec. Imp. A. 1570. alsdann 132. nitentibus, sed mores, quotidianaque experientia aliud de hac materia præbent.
- m) Huc spectat quoque quod in Jure obtinet nimirum crimen falsæ monetæ Struy. Lib. III. Tit. 28. §. XLIV. Hoc vero in moneta modis tribus committitur,
  - 1) Quoad formam, wenn jemand eines andern Zeichen betrüglicher Weise darauf schläget/ hic pœna arbitraria est Cz. Qv. 43. Nro: 27. seqq.
  - 2) Quoad materiam, si bonitas intrinseca Schrot und Korn/ non est justî valoris, ubi pœna ignis habet locum Const. Cr. Art. III. non solum, si moneta grandior facta,

machina usurpatur, pluris tamen æstimo impressionem malleo factam quam prælo. Nam præla non tanti gravis ponderis sunt, & consequenter non ita distincte exprimunt insignia quam malleus, unde pecuniam sub prælo factam antiquatam sæpissime reperimus insignibus plane carentem, quia nimium manibus utentium trita erat, weil es viel durch die Hände gangen. Quod tamen secus est in pecunia malleo excusa.

§. IX.

Pauca tandem de metallicis operariis monebo, qui alias si venæ deessent, in edia consumi aut castra sequi tenerentur. Quoniam vero bella non semper geruntur, nec cujusvis est, martem sectari; Deo terOptimo terque Maximo merito grates persolvamus oportet, quod etiam in aperiendis metallis huic pauperi populo mediantibus Dominis territorialibus prospexerit, panemque præbere clementissime voluerit. In quo capite & Nostri *Serenissimi Nutritores* præprimis Clementes se præbent, cum omnia, quibus ad vitam indigent, sine solutis tributis vectigalibusque sibi comparare queant, & omnium onerum sint liberi, per singulasque septimanas mercedes accipiant, quæ quidem simpliciter in se consideratæ haud magni momenti. Nam Præses Fodinæ superior der Ober-Steiger accipit i. thalerum 16. Mariægrossos.

Præses Fodinæ inferior der Unter-Steiger i. thalerum 10. Mariægrossos, Incisor ein Häuer 12. Mariægrossos.

Qui carris quod extractum est vehit ein Karren-Eduffer ii. Mariægrossos &c. &c.

Cum tamen privilegia, quibus gaudent, intuemur, jam majoris sunt momenti. Atque hic est secundarius nostrique Tractatus pro tempore

FINIS.

ita, sed etiam ea, quæ minoris valoris est, imo & quæ minimi valoris, in magna tamen fabricata capita Cz: Qv: 42. n. 45. Quod si tamen moneta extranei Principis fabricata, pœna gladii solum dicitur ibid: Nro: 71.

- 3) Si quis monetam probam radit, vel minuit abscindendo, hic pœnæ arbitrariæ locus Const: Crim: d: Art: III. quæ pœna tunc quoque obtinet, si quis grandiorem monetam in fornace resolvit & levioerem exinde facit d, Art. III. in eos qui falsam monetam à fabricatoribus scientes accipiunt, eamque iterum expendunt, die falsch Geld aufwechseln und ausgeben/ in Const. Crim. Art: III. pœna quoque ignis statuta est, verum hodie & in Saxonia & extra eam pœna fustigationis & relegationis perpetuæ dicatur Cz. d: Qv: 42. Nro 28. & 97. Brun. ad L. 2, c. de falsis monet. L. 8. ad L. Corn: de falsi: de quorum pœna leges Art: III. Ord: Crim: & tot: Tit: C. de falsi: mon. Cz: I. Qv: 42. & seqq.

103)!(104

Ausbeut = Zubuß = und Weisß = Zettul

Der
 Königl. Groß-Britannischen auch Chur-Fürstl. Braunschw. Lüneb.
 und Grubenhagischen löblichen Bergwerke
 Clausthal/ St. Andreasberg/ und Lauterberg.

Ausbeut-Zechen.	Ausbe. sp. rthl.	Preis. Rthl. Cur.	Zubuß. fl. Gr.	Preis. Rthl.	Zubuß. fl. Gr.	Preis. Rthl.
Thurm Rosen-Hoff: freye H. S.						
Dorothea	110.	6600	2.			Ritter Hieronymus
Carolina	50.	2450	2.			Haus Scharfeld
Neue Benedicta	10.	1200.	2.	40.		Weisse Bähre
Kranich	8.	500.	4.	20.		Hertzog
St. Margretha	4.	180.				St. Andreas-Berg.
Alter Seegen	4.	400.				Gnade Gottes
Braune Lillie	2.	60.				Felicitas
Englische Freu	2.	90.	2.			Fünf Bücher Moses
Anna Eleonora	2.	100.		60.		Todtenbergs Hoffnung
St. Elisabeth	2.	80.				Kupffer-Blume
Hr. Christian Ludwig	2.	100.				Reiches Glück
Sophia		30.	3.			Prinz Maximilian
St. Andreas-Berg.						Silbern Bar
Samson	16.	1200				St. Jacobs-Glück
König Ludwig	8.	400	3.			Easelsches Glück
Catharina Neufang	6.	550.				St. Moriz
St. Andreas	4.	110.	3.			Wein-Blüthe
Wens glückt		40.	2.			Wein-Traube
Weinstock.		80.	2.	20.		Drey Ringe Edelmanns-Stein
Lauterberge.						St. Andreas-Creuz
Kupfer-Rose in Heybeck	8.	1000.	1.	10.		Morgenröhte
Summa aller Ausbeut in diesen Qvartal thut	20940 Rthl.		1.	40.		Abendröhte
Zubuß-Zechen.						Silberburg
Thurm Rosen-Hoffs Zug.						Seegen des Herren
Fürsten-Stoln			3.			Thuer Dank
Raaben-Stoln			3.			Neuer Sideon
Silber-Seegen			40.			Engels-Burg am kleinen oder Berg
Wille Gottes und Himmliches Heer.	4.	200.		10.		Kobolds Grube
Drey Könige	4.		2.			Seegen Gottes
St. Johannes	4.		2.			Ben der Schlufft.
Zilla			2.	20.		Sonnen Glanz
Neue Jahr		70.	3.			Sonnen Aufgang
Drey Brüder	3.					Neues reiches Glück
Clausburg	2.		2.	30.		Altenau.
Neues Glück			3.	40.		Schatz-Kammer
Albertina			2.	40.		Rose
Wilhelmina	2.		4.	40.		Altenauer-Glück
Burgstetter-Zug.			2.	40.		Silber-Lillie
Hr. Johann Friederich			2.	40.		Käyser-Krone
Schwaan			4.	40.		Silber-Grube
Kron Calenberg	3.		6.	40.		Vor Osterode.
St. Lorenz	4.		4.			Neue Freyheit
Schützen-Gesellschaft						Im Lutterberger Forst.
Einigkeit am Zelbach	2.		4.			Lauterbergs Glück
Haus Braunschweig		20.	4.			Lutter Seegen
			4.			Aufrichtigkeit im engen Thal
			5.			Freuden-Berg
			3.	10.		Frisches Glück
			4.	20.		Walden-Hügel.
				10.		

Ausbeut = Zubuß = und Preis = Zettul

Der

Königl. Groß-Britannischen auch Thür- und Fürstl. Braunschw.
Lüneb. Bergwerke, als Zellerfeld, Wildemann,
Grund/ und Lautenthal.

Ausbeut-Zechen.	Aus b. Sp. rechte.	Preis. Rthlr. Cur.		Zubuß.	Preis. Rthlr.
Lautenthals-Glück	30.	3000	=	3.	-
Gelbe Lillie	22.	1450.	=	3.	10.
Eronenburgs Glück	8.	600	=	4.	10.
Neue Fund-Grube	4.	180	=	3.	10.
Gnade Gottes	2.	130.	=	3.	10.
Glücks-Rad	2.	400	=		
Hütchenthals Glück	2.	220.	=		
Sieben Gestirn	2.	220.	=		
Summa der Ausbeut	9720				
Zubuß-Zechen.					
Haus Dittfurt	3.	-	10.		
Alter Teutscher Wildemann	3.	-	10.		
Hülffe Gottes in Sonnen-Glanz					
Friederica	3.	-	10.		
Neuer St. Joachim	2.	-	-		
Priester Aron	3.	-	10.		
Stuffenthals Glück	3.	-	10.		
Hr. Augustus Friedrich Bleyfeld	2.	-	12.		
Wind-Gäbel D. J.					
Altes Gottes Glück					
Regenbogen	2.	-	-		
Freuden-Stein	3.	-	12.		
Ring und Silber-Schnur	3.	-	12.		
Schwanner-Zugs Glück	2.	-	-		
Treue	2.	-	10.		
Haus Zelle	3.	-	30.		
In und am Meinersberge.					
Zellerfelder-Glück	2.	-	-		
Christiana	2.	-	-		
Haus Braunschweiger Zug.					
Altes Haus Braunschweig	4.	-	10.		
Herzog Rudolph Augustus	2.	-	-		
St. Nicolaus	2.	-	10.		
Pelican	2.	-	-		
Hütchenthaler Zug.					
Baum-Garte	3.	-	10.		
Glück auf	3.	-	20.		
Neue Juliana	2.	-	15.		
Glücks-Garte	3.	-	20.		
Neue Wein-Traube	3.	-	40.		
Verlegtes Gegentrum	2.	-	10.		
Spiegelthaler Zug.					
Göldner Bär	2.	-	30.		
Göldner Stern	2.	-	70.		
Silberner Mond	4.	-	10.		
Klee-Blat				3.	-
König Salomon				3.	10.
Frischer Steiger				4.	10.
Bau-Cassen Glück				3.	10.
Göldne Sonne				3.	10.
Auf und bey der Bock's-Wiese.					
Brauner Hirsch				2.	-
Herzog August und Johann Friedrich				9.	120.
Herzog Anthon Ulrich				-	50.
Neues Zellerfeld				2.	60.
Neue Gesellschaft				2.	10.
Haus Wolfenbüttel				3.	10.
Neue Zellerfelder Hoffnung				3.	10.
Neuer Edmund				2.	10.
Haus Hannover				2.	10.
Landes-Herren				2.	-
Neue grüne Linde				-	5.
Auswendige Züge an und im Schulenberge.					
Herzog August Wilhelm				3.	10.
Pringen				3.	20.
Neuer Engel				3.	10.
St. Martin im Schulenberg				3.	20.
St. Urban				4.	40.
Weißer Schwaan				-	120.
König Carl				2.	-
Königin Elisabeth				2.	-
Im Rabatschen Bleck.					
Seegen des Herrn				2.	-
Im Gemcken Thal.					
Neuer St. Johannes				3.	-
Am Schwarzenberge.					
Englische Erone				3.	10.
Im Lautenthal.					
Kleiner St. Jacob				3.	10.
Neuer Berg-Stern				3.	30.
Lautenthaler Hoffnung.				-	-

11 = mundan

Handwritten text in Gothic script, possibly a title or header.

Vertical text on the left margin, possibly a list or index.

Main body of handwritten text in Gothic script, arranged in a list-like format.

Additional handwritten text at the bottom of the page.

